Psychologia radykalizacji i mechanizmy zbiorowych emocji w kontekście konfliktu izraelsko-palestyńskiego oraz refleksji Benjamina Mosera nad historią żydowskiego antysyjonizmu.

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Tekst analizuje rolę emocji jako integralnego elementu racjonalności politycznej, odchodząc od klasycznego podziału na rozum i namiętności. Autor przywołuje koncepcje Arystotelesa, Spinozy, Hobbesa i Hume'a, aby ukazać, jak lęk, gniew i potrzeba bezpieczeństwa kształtują postawy społeczne oraz podatność na manipulację. W kontekście neuronauki społecznej i psychologii konfliktu wyjaśniono, że emocje nie tylko zakłócają ocenę rzeczywistości, ale pomagają w orientacji w środowisku. Kluczowym problemem jest moment, w którym instytucjonalne wzmacnianie lęku prowadzi do radykalizacji i akceptacji przymusu kosztem wolności demokratycznych. Analiza ta stanowi fundament do zrozumienia głębokich mechanizmów psychologicznych sterujących współczesnymi konfliktami politycznymi i etycznymi.

The text analyzes the role of emotions as an integral element of political rationality, moving away from the classical division between reason and passions. The author invokes the concepts of Aristotle, Spinoza, Hobbes, and Hume to show how fear, anger, and the need for security shape social attitudes and susceptibility to manipulation. In the context of social neuroscience and conflict psychology, it is explained that emotions do not only disrupt the assessment of reality but also help in navigating the environment. The key problem is the moment when the institutional reinforcement of fear leads to radicalization and the acceptance of coercion at the expense of

democratic freedoms. This analysis serves as a foundation for understanding the deep psychological mechanisms governing contemporary political and ethical conflicts.

Artykuł stanowi interdyscyplinarną analizę mechanizmów radykalizacji i trwałych konfliktów etnicznych, koncentrując się na dynamicznej relacji między ludzkimi emocjami a racjonalnością polityczną. Autor stawia tezę, że wyjście z impasu przemocy wymaga odrzucenia fałszywej dychotomii rozumu i namiętności na rzecz budowy 'demokratycznej odporności poznawczej'. Poprzez syntezę neuronauki, psychologii społecznej oraz filozofii, tekst dowodzi, że choć lęk i poczucie upokorzenia są realnymi motorami mobilizacji, to ich polityczna instrumentalizacja prowadzi do dehumanizacji przeciwnika i odpowiedzialności zbiorowej. Kluczowym rozwiązaniem jest stworzenie niezależnych instytucji i procedur weryfikacji prawdy, które pozwolą oddzielić uzasadnione potrzeby bezpieczeństwa od manipulacyjnych narracji. W kontekście sporu izraelsko-palestyńskiego autor argumentuje, że jedynym etycznym wyjściem jest uznanie uniwersalizmu praw człowieka jako korekty dla selektywnej empatii, co umożliwia jednoczesne poszanowanie żydowskiego doświadczenia antysemityzmu oraz praw Palestyńczyków, bez popadania w pułapkę generalizacji.

SŁOWA KLUCZOWE

psychologia radykalizacji | zbiorowe emocje | konflikt izraelsko-palestyński | żydowski antysyjonizm | etos konfliktu | motywowane rozumowanie | teoria konstruowania emocji | dehumanizacja jawna | significance quest theory | selektywność empatii | neuronauka społeczna | demokratyczna odporność poznawcza | uniwersalizm praw człowieka | mechanizmy mobilizacji społecznej

Emocje jako integralny element racjonalności politycznej

Namiętności zbiorowe, propaganda i psychologia radykalizacji. Neuronauka społeczna, polityka emocji i instytucjonalne warunki demokratycznej odporności

Emocje jako element racjonalności politycznej. Od antropologii namiętności do współczesnej psychologii konfliktu

Zrozumienie procesów, w których historyczna pamięć cierpienia zostaje przekształcona w społeczną mobilizację, a uzasadniona potrzeba bezpieczeństwa może przechodzić w gotowość do akceptowania coraz dalej idących form przymusu, wymaga przezwyciężenia klasycznego przeciwstawienia rozumu i emocji. W wielu tradycjach filozoficznych namiętności przedstawiano jako czynniki zakłócające zdolność racjonalnej oceny rzeczywistości, którym należało przeciwstawić samokontrolę, rozwagę i posłuszeństwo wobec norm moralnych. Współczesna psychologia poznawcza i neuronauka wskazują jednak, że emocje uczestniczą w rozpoznawaniu znaczenia zdarzeń, ustalaniu hierarchii celów, zapamiętywaniu doświadczeń i podejmowaniu decyzji. Nie są zatem jedynie przeszkodą dla rozumu, lecz stanowią część procesów umożliwiających człowiekowi orientację w środowisku społecznym.

Problem polityczny pojawia się wtedy, gdy określone reakcje emocjonalne zostają trwale powiązane z uproszczonymi interpretacjami świata, a instytucje i przywódcy zyskują zdolność do organizowania zbiorowych zachowań poprzez selektywne wzmacnianie lęku, gniewu, upokorzenia i poczucia zagrożenia. Korzenie tej problematyki odnaleźć można już w filozofii Arystotelesa, którego Retoryka zawiera rozbudowaną analizę emocji wpływających na sądy odbiorców. Filozof traktował gniew, strach, współczucie i wstyd jako stany powiązane z konkretnymi ocenami sytuacji, relacjami społecznymi i wyobrażeniami dotyczącymi własnej pozycji.

Kluczowe stało się rozpoznanie, że skuteczna perswazja nie polega wyłącznie na przedstawianiu logicznych argumentów, lecz również na kształtowaniu sposobu, w jaki słuchacze oceniają osoby, zdarzenia i przewidywane konsekwencje działania. W takim ujęciu retoryka pozostaje sztuką oddziaływania na społeczny osąd, której narzędzia mogą służyć zarówno przekazywaniu uzasadnionych argumentów, jak i manipulacyjnemu ograniczaniu zdolności do krytycznej oceny. Nie należy jednak utożsamiać każdego odwołania do emocji z propagandą – współczucie wobec ofiary czy gniew na rzeczywistą niesprawiedliwość mogą być przecież właściwymi reakcjami moralnymi.

Benedictus de Spinoza w trzeciej części Etyki, opublikowanej pośmiertnie w 1677 roku, rozwijał koncepcję afektów powiązanych z ludzką zdolnością działania, określaną za pomocą pojęcia conatus. Istotna była dla niego różnica między stanami zwiększającymi a ograniczającymi możliwość aktywnego kształtowania własnego życia, a także rozróżnienie między biernym podleganiem emocjom a ich rozumowym rozpoznawaniem. W perspektywie społecznej myśl Spinozy pozwala dostrzec, że polityczna podatność na manipulację nie wynika wyłącznie z braku wiedzy, lecz również ze sposobu doświadczania własnej sprawczości, zależności i bezpieczeństwa.

Człowiek w sytuacji długotrwałego zagrożenia może intensywniej poszukiwać porządku oferującego przewidywalność, uznanie i obietnicę odzyskania kontroli, nawet jeśli proponowana mu interpretacja rzeczywistości jest poznawczo uproszczona.

Thomas Hobbes w Lewiatanie z 1651 roku przedstawiał strach przed gwałtowną śmiercią jako jeden z zasadniczych czynników skłaniających ludzi do ustanawiania wspólnej władzy. Strach nie był dla niego wyłącznie destrukcyjną namiętnością, lecz elementem racjonalnego poszukiwania bezpieczeństwa. Ten sam mechanizm może jednak przynieść ambiwalentne konsekwencje polityczne.

Wspólnota uznająca własne istnienie za trwale zagrożone może wykazywać szczególną gotowość do podporządkowania się władzy obiecującej skuteczną ochronę, nawet jeśli jej działania prowadzą do ograniczania mechanizmów demokratycznej kontroli. Właśnie dlatego relacja między bezpieczeństwem a wolnością wymaga analizy nie tylko w kategoriach formalnego prawa, ale także społecznej psychologii zagrożenia i sposobu, w jaki jego wyobrażenia wpływają na akceptację określonych rozwiązań instytucjonalnych.

Emocje jako motor działań moralnych i politycznych

Zasadniczo odmienną konstrukcję przedstawił David Hume, którego teoria moralności akcentowała znaczenie uczuć i społecznych reakcji emocjonalnych w procesie kształtowania ocen etycznych. W dziele „A Treatise of Human Nature” z lat 1739–1740 filozof analizował relacje między rozumem, namiętnościami a społecznym współodczuwaniem. Z perspektywy współczesnej psychologii moralnej interesujące jest to, że samo logiczne rozpoznanie stanu rzeczy nie musi stanowić wystarczającej motywacji do działania. Jednostka może przecież rozumieć, iż określone postępowanie prowadzi do cierpienia innych, a mimo to nie uznać tego faktu za moralnie doniosły.

Analogicznie silna reakcja emocjonalna może doprowadzić do społecznej mobilizacji jeszcze przed weryfikacją faktów. Ta dwoistość wymaga jednoczesnego rozwijania empatii oraz krytycznej kontroli argumentacji. Współczesna psychologia emocji rozwija te zagadnienia poprzez teorię ocen poznawczych, w której badacze tacy jak Richard Lazarus, Klaus Scherer czy Nico Frijda wskazywali na kluczową rolę interpretacji zdarzeń dla powstawania konkretnych reakcji. Strach wiąże się zazwyczaj z oceną zagrożenia, gniew z rozpoznaniem naruszenia oczekiwań i przypisaniem odpowiedzialności, wstyd z negatywną oceną własnej pozycji, a poczucie upokorzenia z doświadczeniem naruszenia godności w relacjach społecznych.

Nie oznacza to jednak, że poszczególne emocje pełnią jedną, niezmienną funkcję poznawczą. Ich znaczenie zależy od kontekstu, wcześniejszych doświadczeń, norm kulturowych oraz zdolności do regulacji zachowania. Warto zauważyć, że społeczna interpretacja zdarzenia wpływa na rodzaj przeżywanej przez jednostkę emocji, a w konsekwencji na jej gotowość do popierania konkretnych działań politycznych. W kontekście sporów żydowsko-palestyńskich kluczowa staje się możliwość odmiennego emocjonalnego interpretowania tych samych wydarzeń historycznych przez społeczności o różnych doświadczeniach zbiorowych. Dla jednej grupy dane przedsięwzięcie polityczne może oznaczać odzyskiwanie bezpieczeństwa i historycznej podmiotowości, podczas gdy dla drugiej wiąże się z utratą domu i zagrożeniem prawa do samostanowienia.

Nie oznacza to, że wszystkie interpretacje mają identyczną wartość dowodową ani że prawna kwalifikacja działań zależy od subiektywnych emocji uczestników. Wskazuje to natomiast, że zrozumienie trwałości konfliktu wymaga badania zarówno udokumentowanych faktów, jak i sposobu, w jaki są one włączane do zbiorowych systemów znaczeń.

Etos konfliktu jako system reprodukcji zbiorowych przekonań

Szeroki aparat teoretyczny dotyczący zbiorowej organizacji emocji przedstawił izraelski psycholog społeczny Daniel Bar-Tal w monografii **Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics** z 2013 roku. Autor analizował konflikty przewlekłe, w których długotrwała przemoc, wzajemna nieufność i utrwalone przekonania ograniczają możliwość poszukiwania alternatywnych rozwiązań politycznych. Kluczową rolę odgrywają w jego teorii zbiorowa pamięć konfliktu, etos konfliktu oraz społeczne orientacje emocjonalne, które wspólnie organizują wspólnotową interpretację rzeczywistości. W takim ujęciu konflikt nie jest jedynie zbiorem wydarzeń militarnych, lecz przekształca się w trwały system społeczny; edukacja, media, instytucje publiczne i praktyki upamiętniania uczestniczą tu w reprodukowaniu określonych przekonań na temat własnej grupy oraz przeciwnika. Etos konfliktu obejmuje według Bar-Tala wzajemnie powiązane przekonania dotyczące sprawiedliwości własnych celów, bezpieczeństwa, pozytywnego obrazu zbiorowej tożsamości, społecznej jedności, patriotyzmu, statusu ofiary, delegitymizacji przeciwnika oraz pożądanego pokoju.

Kategorie te nie są prostym katalogiem uprzedzeń, gdyż część z nich wynika z rzeczywistych potrzeb ochrony wspólnoty i jej członków. Problem pojawia się jednak wtedy, gdy zostają one połączone w sztywny system interpretacyjny, w którym każda informacja sprzeczna z dominującą narracją jest uznawana za zagrożenie dla grupowej solidarności. W takich warunkach utrwala się

przekonanie, że uznanie cierpienia przeciwnika pomniejsza własną krzywdę, a krytyka działań własnych instytucji osłabia zdolność wspólnoty do przetrwania. Z perspektywy socjologii wiedzy interesujące jest to, że system ten ma charakter samowzmacniający: informacje zgodne z narracją są traktowane jako potwierdzenie jej prawdziwości, natomiast dane problematyczne bywają pomijane, odrzucane lub tłumaczone wrogością ich autorów.

Zjawisko to koresponduje z koncepcją motywowanego rozumowania, rozwijaną m.in. przez Zivę Kundę. Ludzie nie zawsze analizują informacje wyłącznie po to, by ustalić prawdę; często dążą do konkluzji zgodnej z wcześniejszymi przekonaniami, interesami i identyfikacją społeczną. Nie oznacza to, że wszystkie oceny są równie stronnicze lub że krytyczne myślenie jest bezskuteczne, lecz wskazuje na potrzebę tworzenia procedur poznawczych utrudniających wybiórcze korzystanie z dowodów. W tym kontekście kluczowe staje się rozróżnienie między realnością zagrożenia a społeczną interpretacją jego skali i źródła. Atak na ludność cywilną jest rzeczywistym zdarzeniem, wymagającym ochrony prawnej i instytucjonalnej, jednak nie oznacza to automatycznie, że wszyscy członkowie społeczności sprawców podzielają te same przekonania lub stanowią jednolite zagrożenie. To właśnie tutaj historyczna krzywda może zostać przekształcona w uogólnioną kategorię politycznego niebezpieczeństwa, jeśli instytucje i przywódcy utracą zdolność odróżniania rzeczywistych sprawców od pozostałych ludzi.

Społeczne orientacje emocjonalne nie wynikają wyłącznie z bezpośrednich doświadczeń. Osoby urodzone lata po wojnie mogą żywić silne przekonania dotyczące jej znaczenia, ponieważ uczestniczą w systemie edukacyjnym i kulturze pamięci, które nadają temu wydarzeniu centralne miejsce w zbiorowej tożsamości. Nie czyni to tych emocji sztucznymi czy pozbawionymi moralnego uzasadnienia, lecz wskazuje na mechanizm społecznego przekazywania znaczeń, przez który doświadczenia historyczne kształtują postrzeganie aktualnych problemów politycznych. Dlatego analiza konfliktu wymaga uwzględnienia zarówno psychologii indywidualnej, jak i instytucjonalnych warunków reprodukcji pamięci.

W odniesieniu do refleksji Mosera istotne jest, że etos konfliktu może ograniczać widzialność krytycznych tradycji wewnątrzwspólnotowych, choć jego istnienie nie dowodzi automatycznie fałszywości wszystkich dominujących przekonań. Zbiorowa pamięć może zawierać prawdziwe informacje o prześladowaniach i zagrożeniach, a jednocześnie pomijać fakty dotyczące krzywd wyrządzonych przez własne instytucje. Skuteczna krytyka powinna zatem polegać na poszerzaniu obrazu rzeczywistości, a nie na zastępowaniu jednej selektywnej narracji drugą. Niezbędne jest zachowanie standardów dowodowych, które pozwalają jednocześnie rozpoznawać realność żydowskiego doświadczenia antysemityzmu oraz prawa i historyczne krzywdy Palestyńczyków.

Emocje jako konstrukty poznawcze a nie proste odruchy biologiczne

Rozwój neuronauki afektywnej pozwolił na badanie biologicznych procesów odpowiedzialnych za rozpoznawanie zagrożeń, regulację emocji i podejmowanie decyzji społecznych. Stworzył on jednak ryzyko nadmiernego upraszczania złożonych zachowań politycznych poprzez przypisywanie ich aktywności pojedynczych struktur mózgowych. W popularnych interpretacjach ciało migdałowate często przedstawia się jako ośrodek strachu, a korę przedczołową jako centrum racjonalnej kontroli emocji. Obraz ten jest niepełny; współczesne badania wskazują na rozległe sieci neuronalne uczestniczące w przetwarzaniu informacji emocjonalnych, których funkcje zależą od kontekstu i charakteru zadania. Ciało migdałowate bierze udział m.in. w uczeniu się znaczenia bodźców, przetwarzaniu istotności zdarzeń i organizowaniu reakcji na zagrożenie, lecz nie można go uznać za jedyny biologiczny mechanizm powstawania strachu. Podobnie kora przedczołowa nie jest jednolitym organem „rozumu", działającym w całkowitej opozycji do emocji.

Interesującą alternatywę zaproponowała Lisa Feldman Barrett, rozwijając teorię konstruowania emocji. W jej ujęciu emocje nie są prostymi, niezmiennymi programami biologicznymi uruchamianymi przez konkretne bodźce, lecz rezultatem złożonych procesów interpretacyjnych. Mózg wykorzystuje w nich wcześniejsze doświadczenia, sygnały z organizmu, kontekst społeczny oraz przewidywania dotyczące danej sytuacji. W artykule The Theory of Constructed Emotion: An Active Inference Account of Interoception and Categorization z 2017 roku Barrett przedstawiła model, w którym kluczowa staje się relacja między procesami predykcyjnymi, odczuciami cielesnymi a kulturowo wykształconymi kategoriami emocji. Teoria ta pozostaje przedmiotem naukowej debaty, zwłaszcza w zestawieniu z wcześniejszymi modelami emocji podstawowych, ale stanowi istotne ostrzeżenie przed redukowaniem złożonych reakcji społecznych do aktywności jednego obszaru mózgu. Z perspektywy konfliktów narodowych kluczowe jest to, że interpretowanie zdarzenia jako zagrożenia zależy częściowo od wcześniejszych doświadczeń i społecznie przyswojonych przekonań.

Człowiek może reagować silnym pobudzeniem emocjonalnym na wiadomość o ataku wymierzonym w członków własnej wspólnoty, nawet jeśli fizycznie znajduje się daleko od miejsca wydarzeń. Taka reakcja bywa wzmacniana przez pamięć wcześniejszych prześladowań, rodzinne narracje historyczne oraz aktualną komunikację polityczną. Nie oznacza to jednak, że wszyscy przedstawiciele danej społeczności posiadają identyczny układ neuronalny lub że ich reakcje można przewidzieć na podstawie pochodzenia narodowego.

Selektywność empatii a konieczność normatywnych praw człowieka

Przynależność społeczna wpływa na kształtowanie doświadczeń i interpretacji, ale nie stanowi niezmiennego biologicznego programu zachowania.

Szczególnie interesujące są badania nad empatią międzygrupową, analizujące różnicę między reakcją na cierpienie osoby z własnej wspólnoty a reakcją na ból przedstawiciela grupy postrzeganej jako wroga lub konkurencyjna. Mina Cikara, Emile Bruneau, Jay Van Bavel i Rebecca Saxe wykazali w 2014 roku, że rywalizacja międzygrupowa może nie tylko osłabiać empatię wobec osób z zewnątrz, ale prowadzić do tzw. counter-empathy – pozytywnego odczuwania niepowodzeń przeciwnika. W tych przypadkach kluczowy był kontekst rywalizacji, a nie sama odmienność społeczna. Autorzy zauważyli również, że sygnały ograniczające postrzeganie grupy przeciwnej jako monolitu mogą osłabiać tego rodzaju reakcje.

Warto tu rozróżnić poznawczą zdolność rozpoznawania cierpienia innej osoby od emocjonalnej gotowości do współodczuwania oraz normatywnego obowiązku przeciwdziałania krzywdzie. Można prawidłowo zdiagnozować, że drugi człowiek cierpi, a mimo to nie doświadczyć silnej reakcji emocjonalnej. Można też przejawiać intensywne współczucie wobec jednej kategorii ofiar, pozostając obojętnym wobec innej. Nie oznacza to jednak, że podstawowe prawa człowieka powinny zależeć od natężenia empatii obserwatora. Właśnie dlatego systemy ochrony praw nie mogą opierać się wyłącznie na spontanicznej solidarności emocjonalnej, która jest selektywna i zależna od kontekstu. Dalsze uzupełnienie tych rozważań przynoszą badania Noura Kteily'ego, Emile'a Bruneau, Adama Waytza i Sarah Cotterill z 2015 roku, opublikowane w "Journal of Personality and Social Psychology".

Autorzy ci zaproponowali narzędzie do badania jawnej dehumanizacji, w którym uczestnicy oceniali człowieczeństwo określonych grup za pomocą skali graficznej. Siedem badań przeprowadzonych w trzech państwach wykazało, że jawna dehumanizacja pozwala przewidywać postawy wobec grup zewnętrznych, częściowo niezależnie od tradycyjnych miar uprzedzeń. Istotne okazało się powiązanie takich ocen z akceptacją pewnych form represji i przemocy odwetowej. Autorzy wskazali również na wzrost poziomu jawnej dehumanizacji po rzeczywistych aktach przemocy międzygrupowej, m.in. po zamachu podczas maratonu bostońskiego (15 kwietnia 2013 r.) oraz zabójstwie Lee Rigby'ego w Londynie (22 maja 2013 r.). Nie jest jednak poprawne utożsamianie korelacji między dehumanizacją a akceptacją przemocy z dowodem, że sama dehumanizacja wystarcza do uczestnictwa w zbrodni. W praktyce działają liczne czynniki

pośredniczące: ideologia, struktura władzy, możliwości organizacyjne sprawców, dostęp do broni czy odpowiedzialność za działania.

Badania laboratoryjne i sondażowe pozwalają rozpoznawać tendencje poznawcze, lecz nie zastępują analizy historycznej ani postępowania dowodowego. Osiągnięciem neuronauki i psychologii międzygrupowej jest zatem identyfikacja warunków wpływających na określone reakcje, a nie ustanowienie biologicznej teorii nieuchronności konfliktów etnicznych. Z perspektywy całej książki kluczowy jest wniosek, że społeczna obojętność wobec cierpienia innej wspólnoty nie musi wynikać z całkowitej niezdolności do empatii. Może być efektem selektywnego kierowania uwagi, grupowych interpretacji zagrożenia, stereotypów i sposobu przekazywania informacji. Dlatego przeciwdziałanie dehumanizacji wymaga czegoś więcej niż nawoływania do współczucia – wymaga rozwijania instytucji umożliwiających poznawanie rzeczywistych doświadczeń innych ludzi, weryfikację przekazów i indywidualizowanie odpowiedzialności. Jest to szczególnie istotne w warunkach konfliktu, gdy każda społeczność może odczuwać uzasadniony strach, ale jego polityczna instrumentalizacja prowadzi do rozszerzania kategorii zagrożenia na osoby nieponoszące odpowiedzialności za konkretne czyny.

Radykalizacja jako proces poszukiwania znaczenia i uznania

Kluczowe dla rozpoznania procesów radykalizacji jest rozróżnienie między materialnym interesem jednostki a jej potrzebą społecznego uznania. W klasycznej ekonomii człowieka przedstawiano przede wszystkim jako podmiot maksymalizujący użyteczność poprzez racjonalne ważenie kosztów i korzyści.

Współczesna psychologia społeczna wskazuje jednak, że istotnymi motywatorami są także godność, poczucie znaczenia, przynależność oraz przekonanie o możliwości wpływania na własne życie. Osoba doświadczająca odrzucenia, publicznego upokorzenia lub utraty pozycji społecznej może dążyć do odzyskania poczucia wartości poprzez zaangażowanie w działania nadające życiu wyraźny cel i przynoszące uznanie w konkretnej wspólnocie. Nie oznacza to jednak, że upokorzenie automatycznie prowadzi do przemocy – podobne sytuacje mogą motywować również do edukacji, działalności społecznej, twórczości czy pokojowego zaangażowania politycznego. Szczególnie rozbudowaną koncepcję przedstawił Arie W. Kruglanski wraz ze współpracownikami, rozwijając teorię poszukiwania znaczenia, określaną jako significance quest theory.

W artykule opublikowanym w "Political Psychology" w 2014 roku badacze wskazali na trzy główne składniki procesów radykalizacji: motywację związaną z potrzebą uzyskania lub odzyskania osobistego znaczenia, ideologię przedstawiającą przemoc jako dopuszczalny sposób osiągnięcia tego celu oraz procesy społeczne umożliwiające przyjęcie takiej interpretacji w ramach sieci relacji międzyludzkich. W późniejszej monografii "The Three Pillars of Radicalization: Needs, Narratives, and Networks" z 2019 roku konstrukcja ta została rozwinięta w model trzech wzajemnie powiązanych elementów: potrzeb, narracji i sieci społecznych. Wartość modelu Kruglanskiego polega na wyjściu poza przekonanie, że radykalizacja wynika wyłącznie z przyjęcia skrajnej doktryny politycznej. Ideologia dostarcza uzasadnienia dla działania, ale sama ekspozycja na jej treści nie wyjaśnia, dlaczego jedni ludzie pozostają obojętni, inni ograniczają się do symbolicznego poparcia, a jeszcze inni decydują się na przemoc. Rola wcześniejszych doświadczeń jednostki, jej więzi społecznych, poczucia utraty sprawczości oraz dostępności środowisk przedstawiających przemoc jako drogę odzyskania szacunku jest tu kluczowa.

Dzięki temu teoria pozwala analizować radykalizację jako proces wymagający współwystępowania kilku czynników, zamiast zakładać istnienie jednego uniwersalnego profilu psychologicznego sprawcy. W badaniu opublikowanym w "Political Psychology" (wersja internetowa z listopada 2016 roku), Katarzyna Jaśko, Gary LaFree i Arie Kruglanski wykorzystali dane dotyczące 1496 osób związanych z przestępstwwami motywowanymi ideologicznie w Stanach Zjednoczonych.

Autorzy wykazali, że doświadczenia utraty znaczenia społecznego i ekonomicznego były dodatnio powiązane z prawdopodobieństwem stosowania przemocy. Istotna była również obecność zradykalizowanych znajomych w sieci społecznej jednostki, podczas gdy relacje rodzinne nie ujawniły w analizowanym modelu analogicznego efektu. Badanie to nie pozwala jednak uznać, że każda marginalizacja prowadzi do przemocy lub że wykazane zależności są dowodem jednokierunkowej przyczynowości. Jego wartość tkwi w połączeniu danych o rzeczywistych sprawcach z hipotezami dotyczącymi motywacji, sieci społecznych i ideologii. Z perspektywy filozofii uznania interesujące jest zestawienie tej teorii z refleksją Axela Honnetha z książki "Kampf um Anerkennung" (1992). Honneth wskazywał, że uznanie społeczne jest niezbędne dla rozwoju tożsamości, poczucia własnej wartości i zdolności do uczestniczenia w życiu zbiorowym. Doświadczenia poniżenia, wykluczenia i braku szacunku mogą prowadzić do konfliktów społecznych, w których uczestnicy dążą do przywrócenia naruszonych relacji uznania.

Nie oznacza to jednak, że każda walka o uznanie ma taką samą wartość moralną. Możliwe jest bowiem formułowanie uzasadnionych roszczeń dotyczących godności, ale także poszukiwanie społecznego znaczenia przez podporządkowywanie innych. Właśnie dlatego należy odróżniać moralnie uzasadnione dążenie do równych praw od ideologii przedstawiającej przemoc jako

niezbędny środek odzyskania zbiorowego prestiżu. Ważna jest w tym kontekście koncepcja względnej deprywacji, rozwijana przez Samuela Stouffera, W.G. Runcimana i Teda Roberta Gurra.

Podstawowy problem polega na tym, że niezadowolenie społeczne nie zależy wyłącznie od bezwzględnego poziomu zasobów, lecz od porównywania własnej sytuacji z oczekiwaniami i położeniem innych. Społeczność może doświadczać rosnącego poczucia krzywdy nawet przy poprawie warunków materialnych, jeśli jednocześnie zwiększa się różnica między oczekiwanym a rzeczywistym zakresem uznania i możliwości działania. Nie oznacza to jednak, że sama deprywacja wyjaśnia przyczyny zorganizowanej przemocy politycznej.

Rozróżnienie między motywacją a uprawnieniem do przemocy

Pełny obraz wymaga uwzględnienia struktury ruchów, ideologii, zdolności mobilizacyjnych oraz realnych możliwości pokojowego dochodzenia praw. W kontekście izraelsko-palestyńskim konieczne jest odróżnienie psychologicznej dynamiki upokorzenia od prawnej i moralnej oceny czynów podejmowanych w jego następstwie. Doświadczenie dyskryminacji, przymusowego przemieszczenia czy przemocy może być realnym źródłem społecznego gniewu, lecz nie daje ono automatycznego prawa do stosowania przemocy przeciwko ludności cywilnej. Podobnie historyczne prześladowania i zagrożenia bezpieczeństwa nie znoszą obowiązku przestrzegania norm prawa humanitarnego. Model potrzeb, narracji i sieci społecznych powinien zatem służyć rozpoznawaniu procesów mobilizacji, a nie usprawiedliwianiu czynów poprzez psychologiczne wyjaśnienie motywacji.

Należy tu również uwzględnić zjawisko radykalizacji instytucjonalnej, w której określone praktyki nie rodzą się w nieformalnych środowiskach ekstremistycznych, lecz są stopniowo normalizowane przez organizacje posiadające formalny autorytet polityczny. Teoria Kruglanskiego opisuje przede wszystkim mechanizmy radykalizacji jednostek i grup, jednak jej aparat może inspirować badania nad sposobami przedstawiania przymusu jako narzędzia odzyskiwania narodowej godności.

Konieczne jest jednak oddzielne ustalenie rzeczywistych warunków działania państwa, jego struktury organizacyjnej oraz zakresu przestrzegania norm prawnych. Nie można automatycznie utożsamiać każdej mobilizacji narodowej z radykalizacją prowadzącą do przemocy; prawo do pokojowego samostanowienia i zbiorowego uczestnictwa politycznego pozostaje przecież fundamentem współczesnego porządku międzynarodowego.

Clark McCauley i Sophia Moskalenko: wiele dróg radykalizacji zamiast jednej biografii ekstremisty

Krytyczne uzupełnienie modelu poszukiwania znaczenia dostarcza teoria Clarka McCauleya i Sophii Moskalenko, przedstawiona w artykule Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism z 2008 roku (czasopismo "Terrorism and Political Violence"). Autorzy wyróżnili dwanaście mechanizmów radykalizacji zachodzących na poziomie jednostek, grup i szerszych zbiorowości. W ich ujęciu proces ten może wynikać m.in. z osobistej krzywdy, politycznego oburzenia, stopniowego angażowania się w organizację, dynamiki rywalizacji międzygrupowej, presji środowiskowej czy reakcji na postrzegane zagrożenie. Kluczowe było rozpoznanie, że radykalizacja może przebiegać różnymi ścieżkami, które nie muszą występować jednocześnie ani prowadzić do tych samych rezultatów. W późniejszej refleksji autorzy posługiwali się modelem piramidy: szeroka podstawa obejmuje osoby o określonych przekonaniach politycznych, a kolejne poziomy odnoszą się do coraz mniejszych grup gotowych wspierać lub stosować przemoc. Zasadnicza wartość tej konstrukcji polega na oddzieleniu radykalizmu przekonań od rzeczywistego uczestnictwa w działaniach zbrojnych – można bowiem prezentować skrajnie krytyczne stanowisko wobec porządku politycznego, nie popierając przy tym przemocy.

Konieczność oddzielenia radykalizmu ideowego od przemocy

Ktoś może uczestniczyć w działaniach nielegalnych z powodów niezwiązanych z rozbudowaną doktryną ideologiczną. Właśnie dlatego nie jest metodologicznie poprawne utożsamianie kontrowersyjnych przekonań, nieposłuszeństwa obywatelskiego czy działalności protestacyjnej z terroryzmem jako kolejnych, automatycznie następujących po sobie etapów jednego procesu. Z perspektywy demokratycznej teorii wolności politycznej rozróżnienie to ma zasadnicze znaczenie. Społeczeństwo pluralistyczne musi zachowywać możliwość krytykowania podstawowych instytucji i proponowania ich radykalnego przekształcenia, nawet jeśli podobne stanowiska budzą silny sprzeciw większości.

Nie oznacza to ochrony bezprawnych działań przemocowych ani obowiązku akceptowania nawoływania do popełniania przestępstw. Wymaga jednak jasnego wyznaczenia granicy między ideą zmiany ustrojowej a przemocą jako środkiem jej urzeczywistniania. W tym kontekście historia żydowskiego antysyjonizmu jest istotna, ponieważ pokazuje możliwość istnienia krytycznych stanowisk wobec państwowości, których autorzy opierali argumentację na tradycji religijnej, konstytucjonalizmie albo etyce uniwersalistycznej, nie traktując przemocy wobec cywilów jako koniecznego instrumentu działania. Właściwa analiza radykalizacji powinna więc oddzielać stopień ideowej odmienności stanowiska od prawdopodobieństwa sięgnięcia po przemoc. Radykalny

pacyfizm może być skrajny w stosunku do dominujących poglądów politycznych, a jednocześnie całkowicie wykluczać stosowanie siły. Podobnie program zniesienia określonej formy państwowości i zastąpienia jej inną konstrukcją konstytucyjną może być przedmiotem legalnej debaty, o ile opiera się na pokojowych środkach i respektowaniu praw wszystkich zainteresowanych osób.

Z kolei nawoływanie do zabijania konkretnej grupy cywilów nie zyskuje ochrony moralnej tylko dlatego, że jego autor przedstawia to jako element walki o sprawiedliwość lub bezpieczeństwo. Właśnie takie rozróżnienie pozwala zachować jednocześnie swobodę myśli politycznej i jednoznaczne normy ochrony życia. Z perspektywy praktyki prewencyjnej kluczowe jest odrzucenie prostego modelu, w którym określona biografia, religia albo pochodzenie społeczne miałyby pozwalać na wiarygodne przewidywanie przyszłego uczestnictwa w terroryzmie. Badania wskazują na zróżnicowanie trajektorii radykalizacji, znaczenie czynników sytuacyjnych i fakt, że podobne doświadczenia mogą występować u osób nieuczestniczących w przemocy. Dlatego systemy bezpieczeństwa powinny opierać się na proporcjonalnej ocenie rzeczywistych zachowań i zagrożeń, a nie na automatycznej stygmatyzacji całych społeczności. Ma to szczególne znaczenie w sytuacjach konfliktów etnicznych, w których niewłaściwie skonstruowana prewencja może sama uczestniczyć w reprodukowaniu poczucia niesprawiedliwości i ograniczać zaufanie do instytucji publicznych.

Cyfrowe mechanizmy wzmacniania oburzenia moralnego

Propaganda, oburzenie moralne i ekonomia uwagi. Społeczne wzmacnianie emocji w środowisku cyfrowym

Klasyczne teorie propagandy Waltera Lippmanna, Jacques'a Ellula, Edwarda Bernaysa oraz Edwarda Hermana i Noama Chomsky'ego można dziś zestawić z badaniami nad społecznym rozpowszechnianiem emocji, uczeniem się norm grupowych i algorytmicznym organizowaniem widzialności informacji. W tradycyjnych systemach komunikacji masowej kluczową rolę odgrywały instytucje, które narzucały hierarchię tematów i dominujące ramy interpretacyjne.

W środowisku cyfrowym procesy te współistnieją z dynamiczną selekcją treści, opartą na zachowaniach użytkowników i przewidywanym prawdopodobieństwie ich dalszych interakcji. Oznacza to, że polityczna widzialność przekazu nie musi wynikać wyłącznie z decyzji redaktora czy instytucji państwowej; jest ona współkształtowana przez psychologię odbiorców, mechanizmy rekomendacyjne oraz społeczne nagradzanie treści wywołujących silne reakcje.

Szczególnie istotne wnioski przedstawili William J. Brady i jego współpracownicy w artykule Emotion Shapes the Diffusion of Moralized Content in Social Networks (2017). Analiza ponad pół miliona komunikatów dotyczących polaryzujących kwestii moralnych i politycznych wykazała, że każde dodatkowe słowo o charakterze moralno-emocjonalnym wiązało się z około dwudziestoprocentowym wzrostem zasięgu wiadomości. Co ważne, zależność ta była silniejsza wewnątrz grup o zbliżonych przekonaniach niż pomiędzy społecznościami o odmiennych orientacjach. Badanie to wskazało na znaczenie zjawiska określanego jako moral contagion — społecznego rozpowszechniania przekazów o silnym nacechowaniu moralno-emocjonalnym — choć nie dowiodło, że każde użycie emocjonalnego słownictwa w dowolnym kontekście wywołuje identyczny efekt.

Wynik ten ma kluczowe znaczenie dla analizy mechanizmów radykalizacji, gdyż pozwala oddzielić intensywność reakcji emocjonalnej od jakości informacji. Wiadomość sformułowana w języku gniewu i moralnego potępienia może rozprzestrzeniać się szybciej niż powściągliwy materiał dokumentacyjny, nawet jeśli ten drugi oferuje pełniejszą analizę faktów. Nie oznacza to jednak, że każdy emocjonalny przekaz jest fałszywy, a chłodny język zawsze gwarantuje prawdę; dramatyczne wydarzenia mogą w pełni uzasadniać intensywną reakcję moralną.

Problem poznawczy polega na tym, że cyfrowe mechanizmy dyfuzji treści premiują formę komunikatu niezależnie od stopnia jego weryfikacji. Dalsze ustalenia w tej kwestii przedstawili William Brady i Molly Crockett wraz z zespołem w artykule How Social Learning Amplifies Moral Outrage Expression in Online Social Networks (2021). Na podstawie analizy milionów wiadomości na Twitterze oraz eksperymentów behawioralnych badacze wykazali, że pozytywne reakcje społeczne na wyrazy moralnego oburzenia zwiększają prawdopodobieństwo powielania takich wypowiedzi w przyszłości. Użytkownicy dostosowywali intensywność swojego oburzenia do norm dominujących w ich sieciach.

W środowiskach ideologicznie jednorodnych znaczenie miały nie tylko bezpośrednie nagrody, ale sam fakt obserwowania określonego wzorca wypowiedzi jako społecznie oczekiwanego. Z perspektywy teorii uczenia się społecznego Bandury pozwala to rozpoznać mechanizm, w którym jednostka uczy się nie tylko treści informacji, ale i sposobu jej publicznego komentowania. Jeśli społeczność wysoko nagradza komunikaty przedstawiające przeciwnika w języku moralnej pogardy, uczestnicy mogą stopniowo przyjmować ten styl, by zyskać uznanie grupy.

Zjawisko to nie wymaga odgórnego sterowania; powstaje organicznie poprzez wielokrotne interakcje i wzajemne wzmacnianie norm ekspresji. Nie oznacza to jednak całkowitej utraty sprawczości — struktura społecznych nagród jest tylko jednym z czynników wpływających na wybór sposobu wypowiedzi.

W komentarzu Moral Outrage in the Digital Age (2017) Molly Crockett zwróciła uwagę na zmianę kosztów i korzyści publicznego wyrażania oburzenia. W tradycyjnych relacjach demonstracja potępienia często wymaga bezpośredniej konfrontacji i wiąże się z ryzykiem osobistym. W świecie cyfrowym komunikat można opublikować natychmiast, bez fizycznej obecności odbiorców, co może przynieść nadawcy wymierne korzyści reputacyjne w obrębie jego własnej sieci. Autorka przedstawiła w tym kontekście hipotezy dotyczące wpływu technologii na intensywność oburzenia, nie oceniając jednak tego zjawiska jednoznacznie negatywnie.

Rozróżnienie między konstruktywnym oburzeniem a propagandą dehumanizującą

Publiczne potępienie rzeczywistej niesprawiedliwości może bowiem służyć egzekwowaniu norm moralnych i mobilizować do odpowiedzialnego działania. Należy jednak odróżnić oburzenie prowadzące do weryfikacji faktów i instytucjonalnego działania od takiego, którego główną funkcją staje się potwierdzanie własnej tożsamości grupowej. W pierwszym przypadku emocja motywuje do dokumentowania naruszeń, organizowania pomocy, wspierania niezależnych badań i dochodzenia odpowiedzialności.

W drugim zaś prowadzi przede wszystkim do wielokrotnego powielania tych samych ocen, przedstawiania przeciwników jako moralnie bezwartościowych oraz ograniczania gotowości do przyjmowania informacji sprzecznych z dominującą narracją. Zjawiska te nie są całkowicie rozłączne, gdyż autentyczna działalność społeczna może współistnieć z silną ekspresją emocjonalną. Właściwe kryterium oceny dotyczy więc nie samej intensywności oburzenia, lecz jego związku z prawdziwością informacji, proporcjonalnością osądu i rzeczywistymi konsekwencjami działania. Istotne jest tutaj rozróżnienie między mechanizmem rozpowszechniania treści a kształtowaniem trwałych postaw politycznych. Badania nad platformami cyfrowymi potwierdzają, że sposób organizowania strumienia wiadomości wpływa na doświadczenie informacyjne użytkowników, choć nie każda modyfikacja algorytmów prowadzi do zauważalnego zmniejszenia polaryzacji. W badaniu opublikowanym w "Science" w 2023 roku Andrew Guess i współautorzy wykazali, że zastąpienie algorytmicznego strumienia Facebooka i Instagrama układem odwrotnie chronologicznym istotnie zmieniało kontakt z materiałami oraz aktywność uczestników, nie powodując jednak statystycznie istotnego zmniejszenia głównych wskaźników polaryzacji w trzymiesięcznym okresie obserwacji.

Wynik ten nie dowodzi społecznej neutralności platform, lecz wskazuje na konieczność oddzielenia ich wpływu na ekspozycję informacyjną od rzeczywistych przyczyn trwałych podziałów

politycznych. Z perspektywy historii konfliktu izraelsko-palestyńskiego kluczowa staje się kwestia powstawania dwóch równoległych obiegów informacji, w których to samo wydarzenie jest przedstawiane za pomocą odmiennych kategorii moralnych i prawnych. W jednym obiegu zasadnicze znaczenie ma doświadczenie ataku na ludność izraelską i wynikająca z niego potrzeba bezpieczeństwa. W drugim centralnym punktem odniesienia pozostają skutki działań wojskowych dla palestyńskiej ludności cywilnej, ograniczenia samostanowienia i historyczne doświadczenie uchodźstwa.

Żadna z tych perspektyw nie powinna zostać automatycznie uznana za fałszywą tylko dlatego, że eksponuje odmienny rodzaj doświadczeń. Problem pojawia się wtedy, gdy selekcja informacji prowadzi do całkowitego pomijania rzeczywistego cierpienia drugiej społeczności albo zastępowania analizy konkretnych działań zbiorowymi oskarżeniami.

Historyczna odpowiedzialność propagandy: Od radiofonii totalitarnej do zbrodni podżegania

Współczesna refleksja nad propagandą wymaga zestawienia mechanizmów cyfrowych z historycznymi przypadkami, w których przekaz medialny przygotowywał lub bezpośrednio organizował przemoc zbiorową. Przykładem jest działalność propagandy narodowosocjalistycznej, której struktura została rozwinięta po ustanowieniu w marcu 1933 roku niemieckiego Ministerstwa Oświecenia Publicznego i Propagandy kierowanego przez Josepha Goebbelsa. Instytucjonalna kontrola prasy, radiofonii, filmu i kultury służyła rozpowszechnianiu ideologii rasowej, antysemityzmu i politycznej legitymizacji nazistowskiego państwa. Nie można jednak przypisywać całej skuteczności narodowego socjalizmu wyłącznie propagandzie; kluczowe były również przemoc policyjna, likwidacja opozycji, wcześniejsze uprzedzenia społeczne, kryzys gospodarczy oraz struktura instytucjonalna reżimu. Z perspektywy socjologii wiedzy istotne jest to, że propaganda może działać nie tylko poprzez fałszywe informacje, ale również przez konsekwentne organizowanie sposobu rozpoznawania rzeczywistości. Jeżeli określona grupa społeczna zostaje przedstawiona jako jednolite zagrożenie dla narodu, jej indywidualni członkowie mogą stopniowo tracić status osób posiadających własną biografię, interesy i prawa.

W takim ujęciu propaganda przygotowuje społeczne warunki przemocy, gdyż ułatwia przedstawianie naruszeń jako koniecznych środków obrony. Nie oznacza to, że każdy przekaz wzmacniający poczucie narodowego zagrożenia stanowi podżeganie do zbrodni. Wymaga on jednak szczególnej analizy, gdy łączy dehumanizację z nawoływaniem do konkretnych działań przeciwko identyfikowalnej zbiorowości. Historycznym przykładem odpowiedzialności za propagandę prowadzącą do przemocy pozostaje działalność radia RTLM i czasopisma "Kangura" podczas ludobójstwa w Rwandzie w 1994 roku. Przekazy te rozpowszechniały skrajnie antytutsijską propagandę, a część komunikatów radiowych bezpośrednio podżegała do mordowania ludzi.

Konieczność odróżnienia podżegania do przemocy od politycznej krytyki

W sprawie Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza and Hassan Ngeze, znanej jako Media Case, Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy przeanalizował odpowiedzialność osób związanych z działalnością mediów. Wyrok pierwszej instancji zapadł 3 grudnia 2003 roku, natomiast Izba Odwoławcza rozstrzygnęła sprawę 28 listopada 2007 roku, częściowo zmieniając zakres skazań oskarżonych.

Kluczowym aspektem tego postępowania było wykazanie, że działalność medialna może w określonych warunkach rodzić indywidualną odpowiedzialność za podżeganie do ludobójstwa. Należy jednak odróżnić historyczny mechanizm od automatycznej analogii politycznej. Metodologicznie niedopuszczalne jest uznawanie każdego współczesnego konfliktu propagandowego za odpowiednik systemu nazistowskiego lub ludobójstwa w Rwandzie. Każdy przypadek wymaga osobnej analizy treści wypowiedzi, zamiaru autorów, kontekstu społecznego oraz prawdopodobieństwa wystąpienia konkretnych skutków. Można badać podobieństwa w zakresie dehumanizacji przeciwnika i przygotowywania gruntu pod akceptację przemocy, lecz nie wolno wyprowadzać z nich automatycznej tożsamości ideologii, skali zbrodni czy odpowiedzialności prawnej. Właśnie taka ostrożność pozwala czerpać z doświadczeń historycznych, nie zmieniając ich w instrument erystycznego przypisywania przeciwnikowi najpoważniejszych zbrodni.

Wolność wypowiedzi i zakaz podżegania: Standard Rabatu, IHRA i Deklaracja Jerozolimska

Szczególnej analizy wymaga kwestia granic prawnej ochrony wypowiedzi w warunkach konfliktu politycznego. Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych z 1966 roku w artykule 19 chroni wolność opinii i wypowiedzi, dopuszczając jednak ograniczenia ustawowe, które są konieczne dla ochrony praw i dobrego imienia innych osób, bezpieczeństwa narodowego, porządku publicznego, zdrowia lub moralności publicznej. Z kolei artykuł 20 nakłada obowiązek ustawowego zakazania propagandy wojennej oraz popierania nienawiści narodowej, rasowej lub religijnej, jeśli stanowi ono podżeganie do dyskryminacji, wrogości bądź przemocy. Właściwa interpretacja tych norm wymaga zachowania zasady legalności, konieczności i proporcjonalności, aby ochrona przed nienawiścią nie stała się narzędziem administracyjnym służącym eliminowaniu krytyki politycznej. Istotnym dokumentem w tym zakresie pozostaje Plan działania z Rabatu, opracowany przez ekspertów Biura Wysokiego Komisarza ONZ do spraw Praw Człowieka, którego główny etap zakończono w październiku 2012 roku.

Precyzja pojęciowa przeciwko odpowiedzialności zbiorowej

Autor przedstawia sześcioczęściowy test oceny wypowiedzi mogących stanowić podżeganie do nienawiści. Obejmuje on kontekst społeczny i polityczny, status mówcy, jego zamiar, treść i formę komunikatu, zakres rozpowszechnienia oraz prawdopodobieństwo wystąpienia określonych skutków, z uwzględnieniem ich bliskości czasowej. Wartość tego rozwiązania polega na ograniczaniu arbitralności oceny poprzez analizę wielu elementów konkretnej sytuacji, zamiast mechanicznego klasyfikowania wypowiedzi wyłącznie na podstawie występowania określonych słów albo symboli.

Odrębny reżim odpowiedzialności wynika z Konwencji o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa z 9 grudnia 1948 roku. Artykuł III wymienia bezpośrednie i publiczne podżeganie do popełnienia ludobójstwa jako czyn podlegający karaniu, obok samego ludobójstwa, spisku, usiłowania i współudziału. Z perspektywy prawa karnego międzynarodowego kluczowe jest zatem odróżnienie wypowiedzi budzącej moralne oburzenie od komunikatu spełniającego konkretne przesłanki podżegania do zbrodni. Nie można automatycznie uznawać każdej wrogiej wypowiedzi za dowód zamiaru ludobójczego, ale nie należy również bagatelizować bezpośrednich publicznych wezwań do niszczenia chronionej grupy. Właściwa kwalifikacja wymaga analizy treści i zamiaru w świetle odpowiednich norm oraz orzecznictwa.

W odniesieniu do sporów o syjonizm, żydowską tożsamość i państwo Izrael istotne staje się rozróżnienie między krytyką ideologii politycznej a antysemityzmem. Międzynarodowy Sojusz na rzecz Pamięci o Holokauście (IHRA) przyjął 26 maja 2016 roku niewiążącą prawnie roboczą definicję antysemityzmu, uzupełnioną przykładami możliwych przejawów tego zjawiska. Autor wskazuje między innymi na niebezpieczeństwo zbiorowego przypisywania Żydom odpowiedzialności za działania Izraela, rozpowszechniania antyżydowskich teorii spiskowych oraz wykorzystywania tradycyjnych antysemickich stereotypów w odniesieniu do współczesnej polityki. Jednocześnie dokument stwierdza, że krytyka Izraela podobna do krytyki kierowanej wobec innych państw nie powinna być uznawana za antysemicką. Znaczenie tych wytycznych pozostaje istotne dla instytucjonalnego rozpoznawania antysemityzmu, choć ich praktyczne zastosowania budzą spory dotyczące zakresu ochrony wolności wypowiedzi.

Odmienne doprecyzowanie przedstawiła Jerusalem Declaration on Antisemitism, ogłoszona 25 marca 2021 roku przez grupę badaczy zajmujących się historią Zagłady, judaizmem, antysemityzmem i Bliskim Wschodem. Dokument zawiera definicję oraz piętnaście wytycznych interpretacyjnych, których celem jest jednoczesna ochrona przed antysemityzmem i zachowanie

przestrzeni dla kontrowersyjnych debat dotyczących syjonizmu, przyszłości Izraela i praw Palestyńczyków. Deklaracja wyraźnie odróżnia krytykę syjonizmu jako określonej formy nacjonalizmu, popieranie różnych demokratycznych modeli współistnienia i argumentację opartą na prawach człowieka od wypowiedzi przedstawiających Żydów jako zbiorowego sprawcę określonych naruszeń. Nie oznacza to, że wszyscy autorzy deklaracji podzielają jedną wizję przyszłego ustroju ani że jej treść posiada status powszechnie wiążącej definicji prawnej. Stanowi ona jednak ważny głos w sporze o zasady prawidłowego rozpoznawania antysemityzmu. Zestawienie IHRA i Deklaracji Jerozolimskiej pozwala dostrzec szczególnie ważny problem metodologiczny.

Ochrona Żydów przed antysemityzmem wymaga skutecznego przeciwdziałania rzeczywistym stereotypom, nienawiści i przemocy, ale nie może być utożsamiana z obowiązkiem bezwarunkowej akceptacji każdego działania państwa Izrael. Analogicznie krytyka syjonizmu, osadnictwa albo określonych praktyk wojskowych nie może służyć jako pretekst do przedstawiania Żydów jako jednolitej, globalnie działającej wspólnoty odpowiedzialnej za wszystkie wydarzenia polityczne.

Właściwa ocena zależy od rzeczywistej treści wypowiedzi, jej kontekstu i sposobu przypisywania odpowiedzialności. Zatem zarówno walka z antysemityzmem, jak i ochrona prawa do politycznej krytyki wymagają precyzji pojęciowej oraz odrzucenia odpowiedzialności zbiorowej. Podobna zasada musi znajdować zastosowanie w odniesieniu do wypowiedzi dotyczących Palestyńczyków, Arabów i muzułmanów. Krytyka Hamasu, innych organizacji zbrojnych albo określonych działań politycznych nie uzasadnia przedstawiania całej ludności palestyńskiej jako zbiorowego zagrożenia ani pozbawiania jej ochrony należnej cywilom. Równocześnie dokumentowanie naruszeń praw Palestyńczyków nie wymaga minimalizowania przemocy przeciwko izraelskim cywilom. Właśnie dlatego demokratyczna debata powinna stosować analogiczne standardy indywidualizowania sprawstwa i ochrony ludzkiej godności, nawet jeśli historyczne uwarunkowania i aktualny zakres władzy poszczególnych uczestników konfliktu pozostają asymetryczne.

Poznawcza reinterpretacja emocji jako narzędzie ograniczania radykalizacji

Psychologia zmiany przekonań. Regulowanie emocji, nadzieja i interwencje eksperymentalne

Dotychczasowa analiza prowadzi do zasadniczego pytania o możliwość ograniczania społecznej podatności na radykalizację. Skoro lęk, gniew i poczucie upokorzenia utrwalają konflikt, kluczowe staje się rozpoznanie warunków, w których człowiek zachowuje zdolność do ponownej oceny

swoich przekonań. Właśnie tym zagadnieniem zajmują się współczesne badania nad regulowaniem emocji; analizują one nie tylko intensywność reakcji afektywnych, ale i strategie interpretowania sytuacji. Wśród nich wyróżnia się cognitive reappraisal, czyli poznawcza reinterpretacja zdarzenia, polegająca na zmianie sposobu rozumienia jego znaczenia. Nie oznacza ona negowania rzeczywistej krzywdy ani obowiązku uznawania wszystkich działań przeciwnika za usprawiedliwione. Polega raczej na rozwijaniu zdolności do odróżniania własnej emocji od automatycznej konkluzji politycznej.

Eran Halperin i James J. Gross w badaniu opublikowanym w "Cognition and Emotion" (2011) analizowali związek między regulowaniem emocji a poparciem dla pomocy humanitarnej udzielanej osobom z przeciwnej społeczności. Badanie przeprowadzono podczas izraelsko-palestyńskich działań wojennych w Strefie Gazy, opierając się na ogólnokrajowej próbie żydowskich dorosłych mieszkańców Izraela. Autorzy stwierdzili, że osoby częściej stosujące poznawczą reinterpretację negatywnych emocji wykazywały większe poparcie dla pomocy humanitarnej udzielanej niewinnym palestyńskim cywilom, co było częściowo powiązane z wyższym poziomem nadziei. Należy jednak pamiętać, że badanie miało charakter sondażowy, przez co nie pozwalało samo w sobie rozstrzygnąć kwestii przyczynowości.

Dalsze badania eksperymentalne przedstawili Halperin, Roni Porat, Maya Tamir i James Gross w artykule "Can Emotion Regulation Change Political Attitudes in Intractable Conflicts? From the Laboratory to the Field" ("Psychological Science", 2013). W pierwszym eksperymencie izraelscy uczestnicy zostali przydzieleni do grupy poznawczej reinterpretacji lub grupy kontrolnej, a następnie zapoznali się z materiałami mogącymi wywoływać gniew związany z konfliktem. Osoby szkolone w reinterpretowaniu emocji wykazywały większe poparcie dla polityki koncyliacyjnej i mniejsze dla działań agresywnych.

W drugim badaniu, odnoszącym się do rzeczywistego wydarzenia politycznego związanego z palestyńskimi staraniami o międzynarodowe uznanie, uzyskano podobne rezultaty, które częściowo utrzymywały się w pomiarach po tygodniu oraz po pięciu miesiącach. Z perspektywy metodologicznej trzeba jednak zauważyć, że zmiana deklarowanej postawy politycznej po interwencji nie dowodzi automatycznie trwałego przekształcenia zachowania w rzeczywistych warunkach wojennych. Badania eksperymentalne identyfikują wybrane mechanizmy psychologiczne, ale nie zapewniają pełnej kontroli nad wszystkimi czynnikami wpływającymi na późniejsze decyzje. Silne doświadczenia przemocy, zmiany politycznego przywództwa czy nowe zagrożenia mogą oddziaływać na postawy w sposób nieobecny w warunkach laboratoryjnych. Regulowania emocji nie należy więc przedstawiać jako prostego rozwiązania konfliktu narodowego.

Może ono wspierać zdolność do bardziej złożonej oceny, lecz nie zastępuje rzeczywistego bezpieczeństwa i reform instytucjonalnych.

Oryginalną konstrukcję zaproponowali Boaz Hameiri, Roni Porat, Daniel Bar-Tal, Atara Bieler i Eran Halperin w artykule "Paradoxical Thinking as a New Avenue of Intervention to Promote Peace" ("PNAS", 2014). Badacze wykorzystali interwencję opartą na przedstawianiu uczestnikom przekazów szczególnie intensywnie zgodnych z ich dotychczasowymi przekonaniami dotyczącymi konfliktu, ale doprowadzonych do poziomu umożliwiającego dostrzeżenie wewnętrznych trudności i konsekwencji tych przekonań. W eksperymencie terenowym przeprowadzonym w kontekście izraelsko-palestyńskim stwierdzono wzrost poparcia dla postaw koncyliacyjnych, zwłaszcza wśród osób o orientacji centrowej i prawicowej. Autorzy analizowali także deklarowane zachowania wyborcze w związku z izraelskimi wyborami parlamentarnymi w 2013 roku.

Interwencja ta ma istotne znaczenie dla teorii perswazji, ponieważ podważa przekonanie, że skuteczna zmiana postaw wymaga zawsze bezpośredniego konfrontowania człowieka z argumentami całkowicie sprzecznymi z jego wcześniejszymi poglądami. W pewnych warunkach intensywne przedstawienie założeń już akceptowanych przez odbiorcę może prowadzić do ich ponownej oceny. Nie oznacza to jednak, że podobna technika powinna być bezwarunkowo wykorzystywana w komunikacji politycznej, szczególnie jeśli charakter interwencji pozostaje ukryty przed odbiorcami. Pojawiają się tutaj ważne problemy etyczne dotyczące autonomii uczestnika, przejrzystości metod oddziaływania i różnicy między edukacją a manipulacją. Właśnie dlatego profesjonalna polityka społeczna powinna rozpoznawać skuteczność określonych instrumentów, ale jednocześnie poddawać je ocenie pod kątem poszanowania godności osoby.

Instytucjonalna odporność poznawcza przeciw błędnym percepcjom

Inny mechanizm ujawniają badania nad błędnymi wyobrażeniami dotyczącymi przekonań przeciwnika, określanymi jako meta-perceptions. Samantha Moore-Berg, Lee-Or Ankori-Karlinsky, Boaz Hameiri i Emile Bruneau w artykule opublikowanym w "PNAS" w 2020 roku analizowali amerykańskich uczestników o odmiennych identyfikacjach partyjnych. Badacze wykazali, że ludzie mogą istotnie przeszacowywać poziom wrogości i dehumanizacji, jaki przypisują im członkowie przeciwnej grupy. Takie błędne przekonania dotyczące tego, jak postrzegają nas inni, wiązały się z większą gotowością do negatywnego oceniania przeciwników. Choć wyników uzyskanych w amerykańskim systemie partyjnym nie można bezpośrednio przenieść na warunki izraelsko-

palestyńskiego konfliktu zbrojnego, wskazują one na istotny mechanizm poznawczy o szerszej wartości badawczej.

Z perspektywy teorii konfliktu kluczowe jest to, że ludzie mogą podejmować działania obronne nie tylko w odpowiedzi na rzeczywistą wrogość przeciwnika, ale również na podstawie przesadnych wyobrażeń o jego zamiarach. Jeśli jedna społeczność wierzy, że druga uznaje wszystkich jej członków za moralnie bezwartościowych, może ograniczać gotowość do dialogu nawet wtedy, gdy rzeczywiste postawy są bardziej zróżnicowane. W takiej sytuacji niezbędne staje się niezależne badanie opinii publicznej, oddzielenie deklaracji politycznych przywódców od postaw całej populacji oraz dostarczanie wiarygodnych informacji o rzeczywistej różnorodności stanowisk. Nie chodzi tu o bagatelizowanie autentycznych zagrożeń, lecz o przeciwdziałanie sytuacjom, w których błędne oczekiwania stają się samospełniającymi się mechanizmami konfliktu.

Demokratyczna odporność poznawcza. Instytucje zdolne do zachowywania prawdy w warunkach presji

Przeprowadzona analiza wskazuje, że przeciwdziałanie radykalizacji nie powinno zostać sprowadzone do pojedynczej kampanii informacyjnej, programu edukacyjnego czy technicznego systemu moderowania treści. Wymaga ono rozwijania instytucjonalnych warunków społecznej samokorekty, których podstawowym celem jest umożliwienie obywatelom rozpoznawania błędów, kwestionowania nieprawidłowych decyzji i dochodzenia odpowiedzialności za naruszenia. Fundamentem są tu niezależność wymiaru sprawiedliwości, wolność badań naukowych, pluralizm mediów, ochrona świadków i sygnalistów oraz dostęp do dokumentów publicznych. Instytucje te nie eliminują ludzkich namiętności ani nie gwarantują prawdziwości każdej publicznej wypowiedzi, ale ograniczają możliwość trwałego podporządkowania społecznej debaty jednej organizacji politycznej. Z perspektywy filozofii nauki kluczowa pozostaje zasada zorganizowanego sceptycyzmu Roberta Mertona, która polega na poddawaniu twierdzeń krytycznej ocenie niezależnie od społecznego autorytetu autora. W naukach historycznych oznacza to obowiązek konfrontowania świadectw, weryfikacji dokumentów i oddzielania ustaleń faktycznych od interpretacji.

W prawie konieczne jest zachowanie standardów dowodowych oraz niezależnych procedur orzekania, które chronią jednostkę przed arbitralnym przypisywaniem odpowiedzialności. W polityce demokratycznej analogiczną funkcję pełnią mechanizmy kontroli władzy i możliwość publicznego przedstawiania argumentów sprzecznych z dominującą narracją. To właśnie takie instytucje umożliwiają funkcjonowanie wspólnoty bez konieczności uznawania jej przywódców za nieomylnych.

Budowa odporności poznawczej poprzez czujność epistemiczną i przejrzystość instytucjonalną

Kluczowe staje się rozwijanie kompetencji określanych jako epistemic vigilance, czyli zdolności do krytycznej oceny informacji i ich źródeł. Dan Sperber, Hugo Mercier i ich współpracownicy analizowali mechanizmy, dzięki którym człowiek rozpoznaje wiarygodność przekazu, ocenia kompetencje nadawcy i wykorzystuje argumentację, by ograniczyć ryzyko przyjęcia nieprawdziwych informacji. W środowisku cyfrowym niezbędne jest odróżnianie popularności komunikatu od jego wartości dowodowej oraz weryfikowanie, czy niezależne źródła rzeczywiście potwierdzają przedstawione dane.

Nie chodzi jednak o budowanie nieograniczonej podejrzliwości wobec wszystkich instytucji, gdyż funkcjonowanie współczesnego społeczeństwa wymaga korzystania z wiedzy specjalistycznej. Wyzwaniem jest stworzenie racjonalnych warunków zaufania, opartych na przejrzystości metod, możliwości weryfikacji i gotowości do korygowania błędów. Z perspektywy nauk o organizacji fundamentalne znaczenie ma kultura umożliwiająca zgłaszanie wątpliwości i krytycznych informacji bez ryzyka społecznej represji. Amy Edmondson, rozwijając koncepcję bezpieczeństwa psychologicznego, wskazywała na wagę środowiska, w którym członkowie zespołu mogą ujawniać błędy, przedstawiać odmienne opinie i zadawać pytania bez obawy przed automatycznym poniżeniem albo wykluczeniem. W przypadku instytucji publicznych podobne warunki mogą ułatwiać rozpoznawanie nieprawidłowości, zanim doprowadzą one do znacznych szkód społecznych.

Nie oznacza to, że organizacje powinny funkcjonować bez hierarchii i odpowiedzialności służbowej. Wymaga to jednak takiego ukształtowania relacji między przełożonymi a podwładnymi, aby formalne podporządkowanie nie oznaczało bezwarunkowego obowiązku milczenia wobec bezprawnych praktyk. W odniesieniu do współczesnych systemów komunikacji publicznej istotne jest także rozwijanie procedur dokumentowania i niezależnego sprawdzania decyzji dotyczących moderowania treści. Wcześniejsza część rozprawy wykazała, że formalna dostępność informacji nie musi zapewniać jej rzeczywistej widzialności, a automatyczne systemy klasyfikacji mogą popełniać nieproporcjonalne błędy wobec określonych języków i kategorii wypowiedzi.

Dlatego skuteczna ochrona pluralizmu wymaga nie tylko przeciwdziałania rzeczywistemu nawoływaniu do przemocy, ale również tworzenia mechanizmów przejrzystości, odwołania i niezależnej kontroli. W przeciwnym razie instytucje zaprojektowane w celu ochrony użytkowników mogą przyczyniać się do ograniczania publicznej widzialności uzasadnionej krytyki politycznej. W tym kontekście niezbędne jest odróżnienie cenzury, moderacji i krytyki społecznej. Państwowy

zakaz rozpowszechniania określonej wypowiedzi, decyzja prywatnej platformy dotycząca jej dostępności i publiczna polemika z autorem to różne rodzaje działań, podlegające odmiennym zasadom odpowiedzialności. Nie jest metodologicznie poprawne utożsamianie każdej krytycznej reakcji odbiorców z cenzurą, podobnie jak nie można zakładać, że wszystkie ograniczenia widzialności wynikają wyłącznie z neutralnych mechanizmów technicznych.

Konieczne jest badanie konkretnych reguł, decyzji i ich rzeczywistych konsekwencji dla możliwości uczestnictwa w debacie. Właśnie dlatego demokratyczna odporność poznawcza nie polega na uznawaniu wszystkich wypowiedzi za równoważne ani na rezygnacji z przeciwdziałania rzeczywistemu nawoływaniu do przemocy. Wymaga raczej takich procedur, które umożliwiają rozpoznawanie odmiennych rodzajów komunikatów i stosowanie środków odpowiednich do rzeczywistego zagrożenia. W przypadku wypowiedzi historycznej podstawowym narzędziem pozostaje krytyka źródeł, w przypadku sporu politycznego – argumentacja publiczna, natomiast w sytuacji rzeczywistego podżegania do przemocy konieczne może być zastosowanie środków przewidzianych prawem. Różnica ta jest zasadnicza, ponieważ przeciwdziała sytuacji, w której sama kontrowersyjność twierdzenia zostaje potraktowana jako wystarczająca przesłanka jego eliminacji. Między pamięcią krzywdy a odpowiedzialnością za przyszłość.

Interdyscyplinarna synteza przeciwko odpowiedzialności zbiorowej

Przeprowadzona analiza pozwala dostrzec wzajemną zależność między emocjonalnymi, poznawczymi a instytucjonalnymi mechanizmami konfliktu. Filozofia Arystotelesa, Spinozy, Hobbesa i Hume'a wskazuje na rolę namiętności w organizowaniu ludzkiego działania; współczesna psychologia emocji pozwala badać sposoby interpretowania zagrożeń, natomiast neuronauka społeczna dostarcza wiedzy o biologicznych i poznawczych uwarunkowaniach empatii oraz procesów decyzyjnych. Daniel Bar-Tal wyjaśnia społeczne utrwalanie etosu konfliktu, Kruglanski analizuje mechanizmy radykalizacji wynikające z potrzeby znaczenia, a McCauley i Moskalenko wskazują na różnorodność dróg prowadzących od konkretnych przekonań i doświadczeń ku akceptacji przemocy. Badania Brady'ego i Crocketta ukazują wpływ społecznych nagród oraz norm ekspresji na rozpowszechnianie moralnego oburzenia, podczas gdy Halperin i jego współpracownicy dokumentują możliwość zmiany postaw politycznych poprzez oddziaływanie na sposób interpretowania emocji.

Wspólnym rezultatem tych różnorodnych przedsięwzięć nie jest jednak jedna, całkowicie spójna teoria ludzkiej agresji. Badania te powstawały w odmiennych kontekstach, opierają się na różnych

metodach i dotyczą zjawisk zachodzących na różnych poziomach organizacji społecznej. Eksperyment nad reakcją emocjonalną nie zastąpi analizy historycznej, sondaż dotyczący uprzedzeń nie dowodzi popełnienia przestępstwa, a model neuronaukowy nie rozstrzygnie zasadności roszczeń w świetle prawa międzynarodowego. Właśnie dlatego profesjonalna interdyscyplinarność wymaga zachowania odrębności metod i odpowiedzialnego łączenia wyników, by stworzyć bardziej złożony obraz rzeczywistości.

W odniesieniu do żydowskiego antysyjonizmu kluczowe staje się rozróżnienie między krytycznym rozpoznawaniem procesów społecznych a przypisywaniem całej wspólnocie jednolitego charakteru moralnego. Żydowskie tradycje religijne i polityczne obejmowały różnorodne interpretacje przymierza, wybrania, państwowości oraz odpowiedzialności za drugiego człowieka. Podobnie współczesne społeczeństwo izraelskie nie jest jednolitym blokiem ideologicznym; jego członkowie mają odmienne przekonania dotyczące osadnictwa, wojny, demokracji czy praw Palestyńczyków. Równie nieuzasadnione byłoby traktowanie Palestyńczyków jako zbiorowości reprezentowanej w całości przez jedną organizację lub jedną interpretację konfliktu. Właściwa analiza wymaga rozpoznawania instytucjonalnych stosunków władzy oraz indywidualizowania odpowiedzialności za konkretne działania.

W tym kontekście krytyka Benjamina Mosera zyskuje istotną wartość poznawczą, ponieważ przywraca widzialność sporom dotyczącym żydowskiej tożsamości, które nie zawsze współgrają z dominującymi dziś narracjami politycznymi. Przedstawienie pewnych autorów jako moralnych dysydentów nie czyni jednak automatycznie wszystkich ich interpretacji prawdziwymi. Rabin Aaron Samuel Tamares, Martin Buber, Judah Magnes, Hannah Arendt i późniejsi żydowscy krytycy polityki Izraela reprezentowali odmienne stanowiska historyczne, filozoficzne i religijne.

Ich wspólny wkład polega na wykazaniu, że lojalność wobec wspólnoty nie musi oznaczać bezwarunkowej akceptacji działań podejmowanych przez jej instytucje. Nie oznacza to jednak, że każda forma krytyki państwa narodowego prowadzi do tych samych wniosków co do przyszłego porządku politycznego. Z perspektywy aksjologicznej fundamentalne jest uznanie, że emocje zbiorowe nie mogą być samodzielnym źródłem prawomocności przymusu. Strach przed realnym zagrożeniem może uzasadniać potrzebę ochrony życia, lecz nie znosi obowiązku przestrzegania prawa humanitarnego. Gniew wynikający z historycznej niesprawiedliwości może motywować do dochodzenia swoich praw, ale nie czyni przemocy wobec ludności cywilnej bezwarunkowo dopuszczalną. Poczucie upokorzenia może organizować zbiorowe roszczenia do godności, lecz nie daje prawa do odbierania tej godności innym. Moralna wartość emocji zależy zatem nie tylko od jej genezy, ale przede wszystkim od sposobu przekształcenia jej w działanie. Kluczowe jest tu rozróżnienie między pamięcią jako źródłem odpowiedzialności a pamięcią wykorzystywaną do

bezwarunkowego usprawiedliwiania własnej przewagi. Historia prześladowań może bowiem prowadzić do większej wrażliwości na krzywdę innych, ale może też zostać włączona w narrację przedstawiającą działania obronne jako niepodlegające żadnym ograniczeniom.

Nie oznacza to, że oba te kierunki stanowią nieuchronne etapy jednego procesu.

Uniwersalizm praw człowieka jako korekta selektywnej empatii

Ich rzeczywisty rozwój zależy od edukacji, instytucji, przywództwa oraz społecznej zdolności do krytycznego rozpoznawania własnych działań. Dlatego też najważniejszym zadaniem demokratycznego społeczeństwa jest tworzenie warunków, w których pamięć historyczna wzmacnia odpowiedzialność moralną, zamiast służyć reprodukowaniu nowych form dominacji. Z perspektywy filozofii praw człowieka kluczowe jest to, że ochrona podstawowych uprawnień jednostki nie może zależeć od stopnia emocjonalnej identyfikacji większości z jej cierpieniem. Prawo do życia, wolności, ochrony przed torturami i sprawiedliwego postępowania nie powstaje w momencie, gdy określona ofiara zostanie uznana za społecznie bliską lub zasługującą na współczucie. Przysługuje ono człowiekowi na podstawie norm prawnych, niezależnie od jego narodowej czy religijnej przynależności. Właśnie tutaj uniwersalistyczny charakter praw człowieka stanowi niezbędną korektę selektywności ludzkiej empatii. Przyszłość stosunków izraelsko-palestyńskich nie może zatem zostać odpowiedzialnie uzależniona wyłącznie od stopniowej zmiany wzajemnych emocji. Trwałe rozwiązanie wymaga realnych gwarancji bezpieczeństwa, samostanowienia, ochrony ludności cywilnej i sprawnych mechanizmów odpowiedzialności.

Jednocześnie sama zmiana instytucjonalna nie doprowadzi automatycznie do zaniku lęku, nienawiści i wzajemnej nieufności, jeśli społeczne narracje pozostaną zamknięte na doświadczenia drugiej strony. Konieczne jest zatem równoczesne rozwijanie instytucji prawnych, edukacji społecznej oraz mechanizmów krytycznej kontroli informacji. Główny wniosek tej części dotyczy możliwości połączenia wiedzy o emocjonalnej naturze człowieka z normatywnymi wymaganiami odpowiedzialnego życia publicznego. Człowiek nie osiąga moralnej dojrzałości poprzez całkowite wyeliminowanie emocji, gdyż są one niezbędne do rozpoznawania wartości i budowania relacji społecznych. Dojrzałość wymaga raczej umiejętności interpretowania własnych reakcji, weryfikacji informacji, rozpoznawania rzeczywistego charakteru zagrożenia i powstrzymywania się od działań naruszających podstawowe prawa innych ludzi. Rozum praktyczny nie jest przeciwieństwem namiętności, lecz zdolnością do organizowania ich społecznych konsekwencji w sposób odpowiadający normom sprawiedliwości. Z perspektywy historii judaizmu szczególnie doniosłe jest

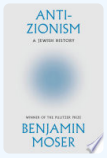
odczytywanie religijnego wybrania jako zobowiązania do odpowiedzialności, a nie jako nieograniczonego tytułu politycznego. Nie oznacza to, że taka interpretacja jest jedyną tradycją żydowskiej teologii ani że nauka może rozstrzygać prawdziwość twierdzeń objawionych.

Umożliwia ona jednak zestawienie religijnej szczególności z uniwersalistycznym wymogiem ochrony ludzkiej godności. Podobna zasada dotyczy innych tradycji religijnych i świeckich ideologii narodowych, których pamięć historyczna i przekonania o szczególnej misji powinny podlegać krytycznej ocenie, gdy służą uzasadnianiu przymusu wobec osób spoza wspólnoty. Najbardziej wymagającą postacią społecznej odpowiedzialności nie jest zatem bezwarunkowa obrona własnej grupy przed krytyką, lecz umiejętność zachowywania solidarności bez rezygnacji z prawdy, sprawiedliwości i ochrony drugiego człowieka. Wspólnota może posiadać wyjątkową historię, ale jej moralna doniosłość nie zależy od ustanowienia hierarchii człowieczeństwa. Zależy ona od zdolności przekształcania własnych doświadczeń w zobowiązania ograniczające przemoc i dominację, nawet gdy wymaga to krytycznej oceny własnych instytucji.

Dalszy etap rozprawy powinien objąć pogłębioną analizę współczesnej odpowiedzialności moralnej i politycznej w warunkach globalnej współzależności, ze szczególnym uwzględnieniem pojęć godności, wolności, własności, uznania i sprawiedliwości międzypokoleniowej. Rozważania te pozwolą zestawić historyczne roszczenia wspólnot narodowych z normatywnymi teoriami człowieczeństwa rozwijanymi przez Kanta, Arendt, Lévinasa, Rawlsa, Sen i Nussbaum, a także krytycznie ocenić granice działań instytucjonalnych podejmowanych w imię religii, narodu i bezpieczeństwa. Na tej podstawie możliwe stanie się domknięcie zasadniczego problemu całej rozprawy: określenie warunków, w których szczególna pamięć i tożsamość wspólnoty mogą współistnieć z rzeczywiście powszechnym uznaniem godności człowieka.

> Czy moralna doniosłość wspólnoty mierzy się zdolnością do bezwarunkowej obrony własnej grupy, czy może paradoksalnie umiejętnością krytycznej oceny własnych instytucji w imię ochrony drugiego człowieka? Ostatecznie to nie brak emocji czyni nas dojrzałymi, lecz odwaga, by nie pozwolić pamięci o dawnych krzywdach stać się licencją na zadawanie nowych. Prawdziwa solidarność zaczyna się tam, gdzie kończy się hierarchia człowieczeństwa.

Inspiracje

[1]

"Anti-Zionism A Jewish History" Benjamin Moser

Doubleday | ISBN: 9780385551250

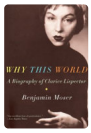
Benjamin Moser (ur. 14 września 1976) jest amerykańskim pisarzem, biografem i tłumaczem. Kształcił się na Uniwersytecie Browna i Uniwersytecie w Utrechcie, gdzie uzyskał doktorat. Moser jest powszechnie uznawany za biografistę i kulturoznawcę. Jego praca z 2009 roku „Dlaczego ten świat: Biografia Clarice Lispector" była finalistą nagrody National Book Critics Circle Award i przyniosła mu brazylijską Nagrodę Państwową w dziedzinie dyplomacji kulturalnej za przyniesienie Lispector międzynarodowej sławy. W 2020 roku Moser zdobył Nagrodę Pulitzera w kategorii biografia za książkę „Sontag: Jej życie i twórczość", autorytatywną biografię amerykańskiej eseistki i filozofki Susan Sontag. Jego badania naukowe często obejmują historię literatury, sztukę i kulturę intelektualną, czego dowodem jest książka „Świat na opak: Spotkania z holenderskimi mistrzami" (2023). Były stypendysta Fundacji Guggenheima i stypendysta Cullman Center w Bibliotece Publicznej w Nowym Jorku, pisał również dla takich wydawnictw jak Harper's Magazine i The New York Review of Books.

Benjamin Moser *(born September 14, 1976) is an American author, biographer, and translator. Educated at Brown University and Utrecht University, where he earned his doctorate, Moser is widely recognized for his biographical and cultural studies. His 2009 work Why This World: A Biography of Clarice Lispector was a finalist for the National Book Critics Circle Award and earned him Brazil's State Prize for Cultural Diplomacy for bringing Lispector to international prominence. In 2020, Moser won the Pulitzer Prize for Biography for Sontag: Her Life and Work, an authoritative biography of the American essayist and philosopher Susan Sontag. His scholarship often examines literary history, art, and intellectual culture, further demonstrated in The Upside-Down World: Meetings with the Dutch Masters (2023). A former Guggenheim Fellow and New York Public Library Cullman Center Fellow, he has also written for publications such as Harper's Magazine and The New York Review of Books.*

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] "Why this World"

Benjamin Moser

2009 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780199895823

[2] "The Upside-Down World"

Benjamin Moser

2023 | Liveright Publishing | ISBN: 9781324092261

[3] "Sontag"

Benjamin Moser

2019 | HarperCollins | ISBN: 9780062896414

[4] "Sontag: Vida e obra"

Benjamin Moser

2022 | OBJECTIVA | ISBN: 9789897846281

[5] "Por qué este mundo. Una biografía de Clarice Lispector"

Benjamin Moser

2017 | Siruela | ISBN: 9788417151560

[6] "El mundo del revés"

Benjamin Moser

2025 | Anagrama | ISBN: 9788433948441

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "Ethics"

Benedictus De Spinoza

2022 | DigiCat | ISBN: 9783849514587

[8] "Tractatus de Intellectus Emendatione"

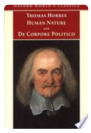
Benedictus De Spinoza

CreateSpace | ISBN: 9781503130609

[9] "Spinoza's Short Treatise on God, Man, and Human Welfare"

Benedictus De Spinoza

[10] "The Elements of Law"

Thomas Hobbes

Oxford University Press, USA | ISBN: 9780192836823

[11] "The Political Works of Thomas Hobbes (4 Books in One Edition)"

Thomas Hobbes

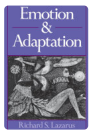
2023 | Good Press

[12] "An Enquiry Concerning Human Understanding"

David Hume

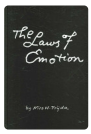
2024 | Standard Ebooks

[13] "Emotion and Adaptation"

Richard S. Lazarus

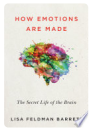
1991 | ISBN: 9780195069945

[14] "The Laws of Emotion"

Nico H. Frijda

2007 | Psychology Press | ISBN: 9780805825978

[15] "How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain"

Lisa Feldman Barrett

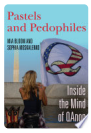
HarperCollins | ISBN: 9780544129962

[16] "The Struggle for Recognition"

Axel Honneth

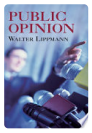
MIT Press | ISBN: 9780262581479

[17] "Pastels and Pedophiles: Inside the Mind of Qanon"

Sophia Moskalenko

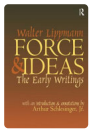
Stanford University Press | ISBN: 9781503630611

[18] "Public Opinion"

Walter Lippmann

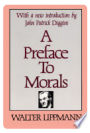
2004 | Courier Corporation | ISBN: 9780486437033

[19] "Force and Ideas"

Walter Lippmann

Routledge | ISBN: 9781138523630

[20] "A Preface to Morals"

Walter Lippmann

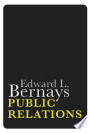
Transaction Publishers | ISBN: 9781412816229

[21] "Propaganda"

Edward Bernays

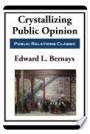
Libros del Zorzal | ISBN: 9789875994690

[22] "Public relations"

Edward Bernays

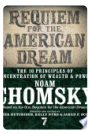
University of Oklahoma Press | ISBN: 9780806189826

[23] "Crystallizing Public Opinion"

Edward Bernays

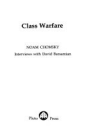
Simon and Schuster | ISBN: 9781649742247

[24] "Requiem for the American Dream"

Noam Chomsky

Seven Stories Press | ISBN: 9781609807375

[25] "Class Warfare"

Noam Chomsky

Pluto Press (UK)

[26] "The Fateful Triangle"

Noam Chomsky

ISBN: 9781783712519

[27] "Left and Right"

John T. Jost

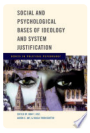
2021 | Oxford University Press | ISBN: 9780190858339

[28] "A Theory of System Justification"

John T. Jost

2020 | Harvard University Press | ISBN: 9780674247178

[29] "Social and Psychological Bases of Ideology and System Justification"

John T. Jost, Aaron C. Kay, Hulda Thorisdottir

2009 | Oxford University Press | ISBN: 9780199717606

[30] "Michael"

Joseph Goebbels

Grand Oak Books | ISBN: 9781937727659

[31] "The Prosecutor of the Tribunal Against Ferdinand Nahimana, Hassan Ngeze, Jean Bosco Barayagwiza"

International Criminal Tribunal for Rwanda, Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze

2002

[32] "Claude Lévi-Strauss"

Dan Sperber

[33] "The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth"

Amy Edmondson

John Wiley & Sons | ISBN: 9781119477228

[34] "Building a Fearless Organization"

Amy C. Edmondson, Michaela Kerrissey

2026 | John Wiley & Sons | ISBN: 9781394395033

[35] "The Jewish Writings"

Hannah Arendt

2007 | Random House of Canada | ISBN: 9780805242386

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "Essays, Moral, Political, and Literary"

David Hume

2021 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oseo/instance.00280189

Źródło

[2] "A theologico-political treatise and a political treatise"

Benedictus de Spinoza, Richard Elwes

2004 | Dover Publications eBooks

Źródło

[3] "Part III. On the origin and nature of the emotions."

Benedict de Spinoza

Improvement of the understanding, ethics and correspondence of Benedict de Spinoza. | DOI: 10.1037/13731-004

Źródło

[4] "Part IV. Of human bondage, or the strength of the emotions."

Benedict de Spinoza

Improvement of the understanding, ethics and correspondence of Benedict de Spinoza. | DOI: 10.1037/13731-005

Źródło

[5] "A Treatise of Human Nature"

David Hume

1739 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oseo/instance.00032872

Źródło

[6] "Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals"

David Hume

1777 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/oseo/instance.00046349

Źródło

[7] "An Enquiry concerning Human Understanding"

David Hume

2008 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/owc/9780199549900.001.0001

Źródło

[8] "Emotion And Adaptation"

Richard S. Lazarus

1991 | DOI: 10.1093/oso/9780195069945.001.0001

Źródło

[9] "Psychological stress and the coping process"

Richard S. Lazarus

1966

Źródło

[10] "Dynamics of a stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes."

Susan Folkman, Richard S. Lazarus, Christine Dunkel-Schetter, Anita DeLongis, Rand J. Gruen

1986 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.50.5.992

Źródło

[11] "If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination."

Susan Folkman, Richard S. Lazarus

1985 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.48.1.150

Źródło

[12] "What are emotions? And how can they be measured?"

Klaus R. Scherer

2005 | Social Science Information | DOI: 10.1177/0539018405058216

Źródło

[13] "Acoustic profiles in vocal emotion expression."

Rainer Banse, Klaus R. Scherer

1996 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.70.3.614

Źródło

[14] "Appraisal Processes in Emotion: Theory, Methods, Research"

Phoebe C. Ellsworth, Klaus R. Scherer

2001 | DOI: 10.1093/oso/9780195130072.001.0001

Źródło

[15] "Vocal communication of emotion: A review of research paradigms"

Klaus R. Scherer

2003 | Speech Communication | DOI: 10.1016/s0167-6393(02)00084-5

Źródło

[16] "The laws of emotion."

Nico H. Frijda

1988 | American Psychologist | DOI: 10.1037/0003-066x.43.5.349

Źródło

[17] **"Relations among emotion, appraisal, and emotional action readiness."**
Nico H. Frijda, Peter Kuipers, Elisabeth ter Schure
1989 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.57.2.212
Źródło

[18] **"Appraisal Theories of Emotion: State of the Art and Future Development"**
Agnes Moors, Phoebe C. Ellsworth, Klaus R. Scherer, Nico H. Frijda
2013 | Emotion Review | DOI: 10.1177/1754073912468165
Źródło

[19] **"Cultural variations in emotions: A review."**
Batja Mesquita, Nico H. Frijda
1992 | Psychological Bulletin | DOI: 10.1037/0033-2909.112.2.179
Źródło

[20] **"Sociopsychological analysis of conflict-supporting narratives"**
Daniel Bar-Tal, Neta Oren, Rafi Nets-Zehngut
2014 | Journal of Peace Research | DOI: 10.1177/0022343314533984
Źródło

[21] **"The detrimental dynamics of delegitimization in intractable conflicts: The Israeli–Palestinian case"**
Neta Oren, Daniel Bar-Tal
2006 | International Journal of Intercultural Relations | DOI: 10.1016/j.ijintrel.2006.07.003
Źródło

[22] **"Socio-Psychological Barriers to Peace Making: The Case of the Israeli Jewish Society"**
Daniel Bar-Tal, Eran Halperin, Neta Oren
2010 | Social Issues and Policy Review | DOI: 10.1111/j.1751-2409.2010.01018.x
Źródło

[23] **"The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict"**
Neta Oren, Daniel Bar-Tal, Daniel David
2004 | Praeger eBooks | DOI: 10.5040/9798216002703
Źródło

[24] "How emotions are made: The secret life of the brain."

Lisa Feldman Barrett

2017

Źródło

[25] "Core affect, prototypical emotional episodes, and other things called emotion: Dissecting the elephant."

James A. Russell, Lisa Feldman Barrett

1999 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.76.5.805

Źródło

[26] "The brain basis of emotion: A meta-analytic review"

Kristen A. Lindquist, Tor Dessart Wager, Hedy Kober A, Eliza Bliss-Moreau, Lisa Feldman Barrett

2012 | Behavioral and Brain Sciences | DOI: 10.1017/s0140525x11000446

Źródło

[27] "Are Emotions Natural Kinds?"

Lisa Feldman Barrett

2006 | Perspectives on Psychological Science | DOI: 10.1111/j.1745-6916.2006.00003.x

Źródło

[28] "Political sectarianism in America"

Eli J. Finkel, Christopher A. Bail, Mina Cikara, Peter H. Ditto, Shanto Iyengar

2020 | Science | DOI: 10.1126/science.abe1715

Źródło

[29] "Us and Them: Intergroup Failures of Empathy"

Mina Cikara, Emile Bruneau, Rebecca R. Saxe

2011 | Current Directions in Psychological Science | DOI: 10.1177/0963721411408713

Źródło

[30] "Us Versus Them: Social Identity Shapes Neural Responses to Intergroup Competition and Harm"

Mina Cikara, Matthew Botvinick, Susan T. Fiske

2011 | Psychological Science | DOI: 10.1177/0956797610397667

Źródło

[31] "Inaccurate group meta-perceptions drive negative out-group attributions in competitive contexts"

Jeffrey Martin Lees, Mina Cikara

2019 | Nature Human Behaviour | DOI: 10.1038/s41562-019-0766-4

Źródło

[32] "They see us as less than human: Metadehumanization predicts intergroup conflict via reciprocal dehumanization."

Nour Kteily, Gordon Hodson, Emile Bruneau

2016 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/pspa0000044

Źródło

[33] "The power of being heard: The benefits of 'perspective-giving' in the context of intergroup conflict"

Emile Bruneau, Rebecca R. Saxe

2012 | Journal of Experimental Social Psychology | DOI: 10.1016/j.jesp.2012.02.017

Źródło

[34] "Exaggerated meta-perceptions predict intergroup hostility between American political partisans"

Samantha L. Moore-Berg, Lee-Or Ankori-Karlinsky, Boaz Hameiri, Emile Bruneau

2020 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.2001263117

Źródło

[35] "GPT is an effective tool for multilingual psychological text analysis"

Steve Rathje, Dan-Mircea Mirea, Ilia Sucholutsky, Raja Marjieh, Claire Elizabeth Robertson, Jay Joseph Van Bavel

2024 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.2308950121

Źródło

[36] "The MAD Model of Moral Contagion: The Role of Motivation, Attention, and Design in the Spread of Moralized Content Online"

William J. Brady, Molly J. Crockett, Jay Joseph Van Bavel

2020 | Perspectives on Psychological Science | DOI: 10.1177/1745691620917336

Źródło

[37] "Stewardship of global collective behavior"

Joseph B. Bak-Coleman, Mark Alfano, Wolfram Barfuß, Carl T. Bergstrom, Miguel Ángel Centeno, Jay Joseph Van Bavel

2021 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.2025764118

Źródło

[38] "Inside the funhouse mirror factory: How social media distorts perceptions of norms"

Claire Elizabeth Robertson, Kareena del Rosario, Jay Joseph Van Bavel

2024 | Current Opinion in Psychology | DOI: 10.1016/j.copsyc.2024.101918

Źródło

[39] "Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Variable Predicting Social and Political Attitudes"

Arnold K. Ho, Jim Sidanius, Felicia Pratto, Shana Levin, Lotte Thomsen, Nour Kteily

2012 | Personality and Social Psychology Bulletin | DOI: 10.1177/0146167211432765

Źródło

[40] "Diversity policy, social dominance, and intergroup relations: Predicting prejudice in changing social and political contexts."

Serge Guimond, Richard John Crisp, Pierre De Oliveira, Rodolphe Kamiejski, Nour Kteily

2013 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/a0032069

Źródło

[41] "You're Inferior and Not Worth Our Concern: The Interface Between Empathy and Social Dominance Orientation"

Jim Sidanius, Nour Kteily, Jennifer Anne Sheehy-Skeffington, Arnold K. Ho, Chris G. Sibley

2012 | Journal of Personality | DOI: 10.1111/jopy.12008

Źródło

[42] "On seeing human: A three-factor theory of anthropomorphism."

Nicholas Epley, Adam G. Waytz, John T. Cacioppo

2007 | Psychological Review | DOI: 10.1037/0033-295x.114.4.864

Źródło

[43] "Who Sees Human? The Stability and Importance of Individual Differences in Anthropomorphism"

Adam G. Waytz, John T. Cacioppo, Nicholas Epley

2010 | Perspectives on Psychological Science | DOI: 10.1177/1745691610369336

Źródło

[44] "Mind Perception Is the Essence of Morality"

Kurt J. Gray, Liane Young, Adam G. Waytz

2012 | Psychological Inquiry | DOI: 10.1080/1047840x.2012.651387

Źródło

[45] "When We Need A Human: Motivational Determinants of Anthropomorphism"

Nicholas Epley, Adam G. Waytz, Scott A. Akalis, John T. Cacioppo

2008 | Social Cognition | DOI: 10.1521/soco.2008.26.2.143

Źródło

[46] "Ideological Support for the Indian Caste System: Social Dominance Orientation, Right-Wing Authoritarianism and Karma"

Sarah Cotterill, James Sidanius, Arjun Bhardwaj, Vivek Kumar

2014 | Journal of Social and Political Psychology | DOI: 10.5964/jspp.v2i1.171

Źródło

[47] "Stabilizing Inequality: Identifying Psychological Mechanisms That Underpin Group-Based Differences"

Sarah Cotterill

2017 | Digital Access to Scholarship at Harvard (DASH) (Harvard University)

Źródło

[48] "Anti-Islamic Extremism Fund Disbursement Task"

Nour Kteily, Emile Bruneau, Adam G. Waytz, Sarah Cotterill

2015 | PsycTESTS Dataset | DOI: 10.1037/t49378-000

Źródło

[49] "ABSTRACT NUMBER: ESOC2026A2174 HOW IMPORTANT ARE OUR WORKING RELATIONSHIPS FOR STROKE SELF-MANAGEMENT? FINDINGS FROM A MULTI-METHOD PHD STUDY"

Lauren Lucas, Sarah Peters, S. Cotterill, A. Bowen

2026 | European Stroke Journal | DOI: 10.1093/esj/aakag023.1753

Źródło

[50] "Quest for Significance and Violent Extremism: The Case of Domestic Radicalization"

Katarzyna Jaśko, Gary D. Lafree, Arie W. Kruglanski

2016 | Political Psychology | DOI: 10.1111/pops.12376

Źródło

[51] "THE IMPACT OF BRITISH COUNTERTERRORIST STRATEGIES ON POLITICAL VIOLENCE IN NORTHERN IRELAND: COMPARING DETERRENCE AND BACKLASH MODELS*"

Gary D. Lafree, Laura Dugan, Raven Nicole Korte

2009 | Criminology | DOI: 10.1111/j.1745-9125.2009.00138.x

Źródło

[52] "Random Violence: How We Talk about New Crimes and New Victims."

Gary D. Lafree, Joel Best

2000 | Social Forces | DOI: 10.1093/sf/78.3.1170

Źródło

[53] "CORRELATES OF VIOLENT POLITICAL EXTREMISM IN THE UNITED STATES*"

Gary D. Lafree, Michael A. Jensen, PATRICK A. JAMES, Aaron Safer-Lichtenstein

2018 | Criminology | DOI: 10.1111/1745-9125.12169

Źródło

[54] "Recognition as Ideology"

Axel Honneth

2007 | Recognition and Power | DOI: 10.1017/cbo9780511498732.013

Źródło

[55] "1 Education and the Democratic Public Sphere: A Neglected Chapter of Political Philosophy"

Axel Honneth

2015 | Recognition and Freedom | DOI: 10.1163/9789004287341_003

Źródło

[56] "Toward a General Theory of Action."

Clarence C. Schrag, Talcott Parsons, Edward A. Shils, Edward Chace Tolman, Gordon Willard Allport, Samuel A. Stouffer

1952 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2087672

Źródło

[57] "Role Conflict and Personality"

Samuel A. Stouffer, Jackson Toby

1951 | American Journal of Sociology | DOI: 10.1086/220785

Źródło

[58] "Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism"

Clark R. McCauley, Sophia Moskalenko

2008 | Terrorism and Political Violence | DOI: 10.1080/09546550802073367

Źródło

[59] "Body, Psyche, and Culture: The Relationship between Disgust and Morality"

Jonathan Haidt, Paul N. Rozin, Clark R. McCauley, Sumio Imada

1997 | Psychology and Developing Societies | DOI: 10.1177/097133369700900105

Źródło

[60] "Understanding political radicalization: The two-pyramids model."

Clark R. McCauley, Sophia Moskalenko

2017 | American Psychologist | DOI: 10.1037/amp0000062

Źródło

[61] "The Effect of Migrant Narratives on Anti-Migrant Attitudes"

Nour Kteily, Roman Angel Gallardo, Samantha Moore-Berg, Opeyemi S. Adeojo, Boaz Hameiri

2026 | OSF Preprints (OSF Preprints)

Źródło

[62] "Measuring Political Mobilization: The Distinction Between Activism and Radicalism"

Sophia Moskalenko, Clark R. McCauley

2009 | Terrorism and Political Violence | DOI: 10.1080/09546550902765508

Źródło

[63] "Friction: How Radicalization Happens to Them and Us"

Clark R. McCauley, Sophia Moskalenko

2011

Źródło

[64] **"Propaganda in a Fake News World"**

V. Gatov, W. Lippmann, A. Ponsonby

2019

Źródło

[65] **"Propaganda: The Formation of Men's Attitudes"**

Jacques Ellul

1965

Źródło

[66] **"The Technological System"**

Jacques Ellul, Joachim Neugroschel

2018

Źródło

[67] **"Violence: Reflections from a Christian Perspective"**

Jacques Ellul

1969

Źródło

[68] **"The Bible and Christian Action"**

Jacques Ellul

2022 | Jacques Ellul and the Bible | DOI: 10.2307/j.ctv2m8h20r.8

Źródło

[69] **"Social responsibility of business"**

Edward L. Bernays

1975 | Public Relations Review | DOI: 10.1016/s0363-8111(75)80002-6

Źródło

[70] **"The Marketing of National Policies: A Study of War Propaganda"**

Edward L. Bernays

1942 | Journal of Marketing | DOI: 10.1177/002224294200600303

Źródło

[71] **"Propaganda : comment manipuler l'opinion en démocratie"**

Edward L. Bernays

2008

Źródło

[72] **"HUMAN ENGINEERING AND SOCIAL ADJUSTMENT"**

E. Bernays

2017 | ETC: A Review of General Semantics | DOI: 10.66774/etc_7403_346

Źródło

[73] **"The Political Economy of the Mass Media: An Interview with Edward Herman"**

Robert W. McChesney, Edward S. Herman

1989 | Monthly Review | DOI: 10.14452/mr-040-08-1989-01_4

Źródło

[74] **"A Propaganda Model (1988)"**

Edward S. Herman, Noam Chomsky

2019 | Crime and Media | DOI: 10.4324/9780367809195-5

Źródło

[75] **"Edward Lazarus, Black Hills, White Justice: The Sioux Nation Versus the United States, 1775 to the Present, New York: Harper Collins, 1991. Pp. xvi, 486. $27.50. (ISBN 0–06–016–557). - Petra T. Shattuck and Jill Norgren, Partial Justice: Federal Indian Law in a Liberal Constitutional System, New York: Berg, 1991. Pp. xv, 208. $49.50. (ISBN 0–85–496–588–2)."**

Carol Chomsky

1994 | Law and History Review | DOI: 10.2307/743750

Źródło

[76] **"A Chapter in the History of Rationalist Thought"**

G. Harman, Noam Chomsky

2020 | DOI: 10.2307/2183323

Źródło

[77] **"Affect-effect model of online political expression"**

Chen-Wei Felix Yu, William J. Brady

2026 | Open Science Framework | DOI: 10.17605/osf.io/sa3qz

Źródło

[78] **"Biased Motive Inferences of Online Outrage Undermine Cross-Partisan Conversations"**

Chen-Wei Felix Yu, William J. Brady

2026 | PsyArXiv (OSF Preprints) | DOI: 10.31234/osf.io/nfgwc_v4

Źródło

[79] "Engagement-based algorithms disrupt human social norm learning"

Joshua Conrad Jackson, Meriel Doyle, William J. Brady, Silvan Baier

2026 | OSF Preprints (OSF Preprints)

Źródło

[80] "Online Outrage Motives"

Chen-Wei Yu, William J. Brady

2026 | OSF Preprints (OSF Preprints)

Źródło

[81] "Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks"

William J. Brady, Julian Augustus Wills, John T. Jost, Joshua Aaron Tucker, Jay Joseph Van Bavel

2017 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.1618923114

Źródło

[82] "An ideological asymmetry in the diffusion of moralized content on social media among political leaders."

William J. Brady, Julian Augustus Wills, Dominic Burkart, John T. Jost, Jay Joseph Van Bavel

2018 | Journal of Experimental Psychology General | DOI: 10.1037/xge0000532

Źródło

[83] "Is the Political Slant of Psychology Research Related to Scientific Replicability?"

Diego A. Reinero, Julian Augustus Wills, William J. Brady, Peter Mende-Siedlecki, Jarret T. Crawford

2020 | Perspectives on Psychological Science | DOI: 10.1177/1745691620924463

Źródło

[84] "An ideological asymmetry in the diffusion of moralized content among political elites"

William J. Brady, Jay Joseph Van Bavel, John T. Jost, Julian Augustus Wills

2018 | PsyArXiv (OSF Preprints) | DOI: 10.31234/osf.io/43n5e

Źródło

[85] "Political conservatism as motivated social cognition."

John T. Jost, Jack Glaser, Arie W. Kruglanski, Frank J. Sulloway

2003 | Psychological Bulletin | DOI: 10.1037/0033-2909.129.3.339

Źródło

[86] "The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness"

John T. Jost, Mahzarin R. Banaji

1994 | British Journal of Social Psychology | DOI: 10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x

Źródło

[87] "A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo"

John T. Jost, Mahzarin R. Banaji, Brian A. Nosek

2004 | Political Psychology | DOI: 10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x

Źródło

[88] "Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities"

John T. Jost, Christopher M. Federico, Jaime Lynn Napier

2008 | Annual Review of Psychology | DOI: 10.1146/annurev.psych.60.110707.163600

Źródło

[89] "Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook"

Andrew M. Guess, Jonathan Nagler, Joshua Aaron Tucker

2019 | Science Advances | DOI: 10.1126/sciadv.aau4586

Źródło

[90] "Tweeting From Left to Right: Is Online Political Communication More Than an Echo Chamber?"

Pablo Barberá, John T. Jost, Jonathan Nagler, Joshua Aaron Tucker, Richard Bonneau

2015 | Psychological Science | DOI: 10.1177/0956797615594620

Źródło

[91] "Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature"

Joshua Aaron Tucker, Andrew M. Guess, Pablo Barberá, Cristian Vaccari, Alexandra Arons Siegel

2018 | SSRN Electronic Journal | DOI: 10.2139/ssrn.3144139

Źródło

[92] "How social learning amplifies moral outrage expression in online social networks"

William J. Brady, Killian Lorcan McLoughlin, Tuan Nguyen Doan, Molly J. Crockett

2021 | Science Advances | DOI: 10.1126/sciadv.abe5641

Źródło

[93] "Overperception of moral outrage in online social networks inflates beliefs about intergroup hostility"

William J. Brady, Killian Lorcan McLoughlin, Mark P. Torres, Kara Luo, Maria Gendron

2023 | Nature Human Behaviour | DOI: 10.1038/s41562-023-01582-0

Źródło

[94] "How social relationships shape moral wrongness judgments"

Brian David Earp, Killian Lorcan McLoughlin, Joshua Teperowski Monrad, Margaret S. Clark, Molly J. Crockett

2021 | Nature Communications | DOI: 10.1038/s41467-021-26067-4

Źródło

[95] "Misinformation exploits outrage to spread online"

Killian Lorcan McLoughlin, William J. Brady, Aden Goolsbee, Ben Kaiser, Kate Klonick

2024 | Science | DOI: 10.1126/science.adl2829

Źródło

[96] "Moral outrage in the digital age"

Molly J. Crockett

2017 | Nature Human Behaviour | DOI: 10.1038/s41562-017-0213-3

Źródło

[97] "Serotonin selectively influences moral judgment and behavior through effects on harm aversion"

Molly J. Crockett, Luke Clark, MARC DAVID HAUSER, Trevor William Robbins

2010 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.1009396107

Źródło

[98] "A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India"

Andrew M. Guess, Michael Lerner, Benjamin A. Lyons, Jacob Montgomery, Brendan J Nyhan

2020 | Proceedings of the National Academy of Sciences | DOI: 10.1073/pnas.1920498117

Źródło

[99] "6. The Meaning of Hasidism: Martin Buber and Gershom Scholem"

Martin Buber

2019 | Encounters of Consequence | DOI: 10.1515/9781618110138-007

Źródło

[100] "Selective exposure to misinformation: Evidence from the consumption of fake news during the 2016 U.S. presidential campaign"

Andrew M. Guess, Brendan J Nyhan, Jason Reifler

2018

Źródło

[101] "Collective Emotions in Conflict Situations: Societal Implications"

Daniel Bar-Tal, Eran Halperin, Joseph de Rivera

2007 | Journal of Social Issues | DOI: 10.1111/j.1540-4560.2007.00518.x

Źródło

[102] "A New Stress-Based Model of Political Extremism: Personal Exposure to Terrorism, Psychological Distress, and Exclusionist Political Attitudes"

Daphna Canetti-Nisim, Eran Halperin, Keren Sharvit, Stevan E. Hobfoll

2009 | Journal of Conflict Resolution | DOI: 10.1177/0022002709333296

Źródło

[103] "Promoting the Middle East Peace Process by Changing Beliefs About Group Malleability"

Eran Halperin, Alexandra G. Russell, Kali H. Trzesniewski, James J. Gross, Carol Sorich Dweck

2011 | Science | DOI: 10.1126/science.1202925

Źródło

[104] "Group-based Hatred in Intractable Conflict in Israel"

Eran Halperin

2008 | Journal of Conflict Resolution | DOI: 10.1177/0022002708314665

Źródło

[105] "Individual differences in two emotion regulation processes: Implications for affect, relationships, and well-being."

James J. Gross, Oliver P. John

2003 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.85.2.348

Źródło

[106] "The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review"

James J. Gross

1998 | Review of General Psychology | DOI: 10.1037/1089-2680.2.3.271

Źródło

[107] **"Emotion Regulation: Current Status and Future Prospects"**

James J. Gross

2015 | Psychological Inquiry | DOI: 10.1080/1047840x.2014.940781

Źródło

[108] **"Emotion regulation: Affective, cognitive, and social consequences"**

James J. Gross

2002 | Psychophysiology | DOI: 10.1017/s0048577201393198

Źródło

[109] **"Can Emotion Regulation Change Political Attitudes in Intractable Conflicts? From the Laboratory to the Field"**

Eran Halperin, Roni Porat, Maya Tamir, James J. Gross

2012 | Psychological Science | DOI: 10.1177/0956797612452572

Źródło

[110] **"What we want is what we get: Group-based emotional preferences and conflict resolution."**

Roni Porat, Eran Halperin, Maya Tamir

2016 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/pspa0000043

Źródło

[111] **"The Differential Effects of Hope and Fear on Information Processing in Intractable Conflict"**

Smadar Cohen-Chen, Eran Halperin, Roni Porat, Daniel Bar-Tal

2014 | Journal of Social and Political Psychology | DOI: 10.5964/jspp.v2i1.230

Źródło

[112] **"God rest our hearts: Religiosity and cognitive reappraisal."**

Allon Vishkin, Yochanan Bigman, Roni Porat, Nevin Solak, Eran Halperin

2015 | Emotion | DOI: 10.1037/emo0000108

Źródło

[113] **"Why Do People Regulate Their Emotions? A Taxonomy of Motives in Emotion Regulation"**

Maya Tamir

2015 | Personality and Social Psychology Review | DOI: 10.1177/1088868315586325

Źródło

[114] "Implicit theories of emotion: Affective and social outcomes across a major life transition."

Maya Tamir, Oliver P. John, Sanjay Srivastava, James J. Gross

2007 | Journal of Personality and Social Psychology | DOI: 10.1037/0022-3514.92.4.731

Źródło

[115] "What Do People Want to Feel and Why? Pleasure and Utility in Emotion Regulation"

Maya Tamir

2009 | Current Directions in Psychological Science | DOI: 10.1111/j.1467-8721.2009.01617.x

Źródło

[116] "Can seeking happiness make people unhappy? Paradoxical effects of valuing happiness."

Iris B. Mauss, Maya Tamir, Craig L. Anderson, Nicole S. Savino

2011 | Emotion | DOI: 10.1037/a0022010

Źródło

[117] "The Effects of Harm Justification Type and Target Group Identity on Dehumanization"

Boaz Hameiri

2026 | Open Science Framework | DOI: 10.17605/osf.io/gdfc6

Źródło

[118] "Predictors of political violence – Group-level victimhood and support for political violence"

Noy Calif, Rebecca Littman, Boaz Hameiri

2026 | DOI: 10.17605/osf.io/3seq6

Źródło

[119] "Video Interventions to Reduce Anti-Migrant Attitudes: Study 2"

Kelsee Raine Ure, Danny Hang, Boaz Hameiri, Samantha Moore-Berg

2026 | DOI: 10.17605/osf.io/eynad

Źródło

[120] "Signal Correction for the Split-Hopkinson Bar Testing of Soft Materials"

Sören Bieler, Kerstin Weinberg

2025 | Dynamics | DOI: 10.3390/dynamics5010005

Źródło

[121] "Intergroup Contact Reduces Dehumanization and Meta-Dehumanization: Cross-Sectional, Longitudinal, and Quasi-Experimental Evidence From 16 Samples in Five Countries"

Emile Bruneau, Boaz Hameiri, Samantha L. Moore-Berg, Nour Kteily

2020 | Personality and Social Psychology Bulletin | DOI: 10.1177/0146167220949004

Źródło

[122] "The prime psychological suspects of toxic political polarization"

Samantha L. Moore-Berg, Boaz Hameiri, Emile Bruneau

2020 | Current Opinion in Behavioral Sciences | DOI: 10.1016/j.cobeha.2020.05.001

Źródło

[123] "An intersectional approach to understanding how race and social class affect intergroup processes"

Samantha L. Moore-Berg, Andrew Karpinski

2018 | Social and Personality Psychology Compass | DOI: 10.1111/spc3.12426

Źródło

[124] "Political Symbols and Social Order: Confederate Monuments and Performative Violence in the Post-Reconstruction U.S. South"

Lee-Or Ankori-Karlinsky

2025 | American Political Science Review | DOI: 10.1017/s0003055425101007

Źródło

[125] "The Unanticipated Consequences of Purposive Social Action"

Robert K. Merton

1936 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2084615

Źródło

[126] "The Normative Structure of Science"

Robert K. Merton

1973

Źródło

[127] "ON THE EVOLVING SYNTHESIS OF DIFFERENTIAL ASSOCIATION AND ANOMIE THEORY¹: A PERSPECTIVE FROM THE SOCIOLOGY OF SCIENCE"

ROBERT K. MERTON

1997 | Criminology | DOI: 10.1111/j.1745-9125.1997.tb01228.x

Źródło

[128] "Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory"

Hugo Mercier, Dan Sperber

2011 | Behavioral and Brain Sciences | DOI: 10.1017/s0140525x10000968

Źródło

[129] "Epistemic Vigilance"

Dan Sperber, Fabrice Clément, Christophe Heintz, Olivier Mascaro, Hugo Mercier

2010 | Mind & Language | DOI: 10.1111/j.1468-0017.2010.01394.x

Źródło

[130] "Norms and Beliefs: How Change Occurs"

Cristina Bicchieri, Hugo Mercier

2014 | Springer eBooks | DOI: 10.1007/978-3-319-05308-0_3

Źródło

[131] "How Gullible are We? A Review of the Evidence from Psychology and Social Science"

Hugo Mercier

2017 | Review of General Psychology | DOI: 10.1037/gpr0000111

Źródło

[132] "Psychological Safety: The History, Renaissance, and Future of an Interpersonal Construct"

Amy C. Edmondson, Zhike Lei

2014 | Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior | DOI: 10.1146/annurev-orgpsych-031413-091305

Źródło

[133] "Speaking Up in the Operating Room: How Team Leaders Promote Learning in Interdisciplinary Action Teams"

Amy C. Edmondson

2003 | Journal of Management Studies | DOI: 10.1111/1467-6486.00386

Źródło

[134] "Learning from Mistakes is Easier Said Than Done: Group and Organizational Influences on the Detection and Correction of Human Error"

Amy C. Edmondson

1996 | The Journal of Applied Behavioral Science | DOI: 10.1177/0021886396321001

Źródło

[135] "Between Man and Man"

Martin Buber

2003 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9780203220092

Źródło

[136] "Eclipse of God: Studies in the Relation Between Religion and Philosophy"

Martin Buber

1977 | DigitalGeorgetown (Georgetown University Library) | DOI: 10.1515/9781400874088

Źródło

[137] "International Conference KNOWLEDGE-BASED ORGANIZATION Vol. XXVII No 2 2021 THE DIALOGICAL ATTITUDE. THE PRIVILEDGE OF DIALOGUE IN THE DIGITAL AGE Oana-Antonia ILIE "Nicolae Bălcescu" Land Forces Academy, Sibiu, Romania"

M. Buber, H. Gadamer, J. Habermas, M. Bakhtin, E. Lévinas

2021

Źródło

[138] "Dissenter in Zion: From the Writings of Judah L. Magnes"

Arthur Aryeh Goren, Judah Leon Magnes

1982 | Harvard University Press eBooks | DOI: 10.4159/harvard.9780674332713

Źródło

[139] "Towards union in Palestine : essays on Zionism and Jewish-Arab cooperation"

Martin Buber, Judah Leon Magnes, Akibah Ernst Simon

1972 | Greenwood Press eBooks

Źródło

[140] "Arab-Jewish unity : testimony before the Anglo-American inquiry commission for the Ihud (Union) Association"

Judah Leon Magnes, Martin Buber

1947 | V. Gollancz eBooks

Źródło

[141] "JEWISH-ARAB CO-OPERATION IN PALESTINE"

Judah Leon Magnes

1945 | The Political Quarterly | DOI: 10.1111/j.1467-923x.1945.tb02676.x

Źródło

[142] "The Human Condition: Second Edition"

Hannah Arendt, Margaret Canovan, Danielle Allen

1998 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226586748.001.0001

Źródło

[143] "Between past and future eight exercises in political thought"

Hannah Arendt

1987

Źródło

[144] "Between Past and Future."

Judith N. Shklar, Hannah Arendt

1963 | History and Theory | DOI: 10.2307/2504107

Źródło

[145] "Lectures on Kant's Political Philosophy"

Hannah Arendt, Ronald S. Beiner

1982 | University of Chicago Press eBooks | DOI: 10.7208/chicago/9780226231785.001.0001

Źródło

Artykuły naukowe autora:

[146] "Left in Dark Times: A Stand Against the New Barbarism"

Bernard Henri Lévy, Benjamin Moser

2008

Źródło

[147] "The Roman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[148] "The R oman Ethnozoological Tradition: Identifying Exotic Animals in Pliny's Natural History"

Benjamin Moser

2013 | Scholarship@Western (Western University)

Źródło

[149] "Éloge de la nature morte"

Benjamin Moser

2009 | Books | DOI: 10.3917/books.008.0042

Źródło

Treść tworzy Fundacja Dobre Państwo.
Redaguje i publikuje APA ONE, autorski system redakcyjny Fundacji oparty na AI.
APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 10025e59-05c7-4844-960e-0783bbed01bd